

AZƏRBAYCAN

BAYRAQLARI

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
AZƏRBAYCAN TARİXİ MUZEYİ

AZƏRBAYCAN BAYRAQLARI

Katalog

Bakı - 2005

Elmi redaktor: Nailə Vəlixanlı
Azərbaycan MEA-nın müxbir üzvü

Mətnin müəllifləri: Nailə Vəlixanlı, Zərifə Dulaqəva,
Səbuhi Əhmədov, Rəna Səfərova

ISBN 5-8066-1709-2

AZƏRBAYCAN BAYRAQLARI. Kataloq. Bakı, "Elm", 2005, 88 s.

Bu kataloq Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin fondlarında saxlanılan 90-dan artıq bayrağı əhatə edir. Azərbaycanın xanlıq və respublikalar dövrü bayraqları ilə yanaşı kataloqa XIX əsrdə Rusiya imperatorları tərəfindən rus ordusunda xidmət edən Azərbaycan generallarına və hərbi birləşmələrinə təqdim edilən bayraqlar da daxil edilmişdir. Kataloqda II Dünya müharibəsi cəbhələrində vuruşan Azərbaycan diviziya və alaylarına verilən bayraqlar, eləcə də ölkədə baş verən mühüm hadisə və tədbirlər münasibətilə təsis edilən müxtəlif xarakterli bayraqlar haqqında məlumat vardır.

Настоящий каталог включает в себя более 90 знамен, хранящихся в фондах Национального Музея Истории Азербайджана. Наряду с государственными знаменами Азербайджана ханского и республиканского периодов (18-20 вв.) в каталоге имеются сведения о знаменах, дарованных в XIX веке российскими императорами азербайджанским генералам и азербайджанским воинским частям, служившим в русской царской армии. В каталог также включены знамена азербайджанских дивизий и полков времен II Мировой войны. Некоторые знамена напоминают о важнейших исторических событиях, имевших место в стране.

0503020907

655(07)-2005 Qrifli nəşr

© "Elm", 2005

Ön söz

Dövrün, dövlətin, hadisələrin ən önəmli əlamətlərini özündə əks etdirən bayraqlar mühüm tarixi abidə olmaqla yanaşı bütün təsviri, emosional və psixoloji vasitələr kompleksi ilə insanın ağıl və hisslərinə ideoloji təsir vəzifəsini yerinə yetirir, cəmiyyətin həyatında baş verən bu və ya başqa hadisələri əks etdirir, onların açılmasına yardım göstərir. Bayraqların muzey ekspozisiyasında tutduqları yerin əhəmiyyəti də bundan irəli gəlir. Axı, məhz bayraqlarda ideoloji, siyasi, sosial-sinfi, dini, milli və digər ideyalar daha cəmləşmiş formada öz təcəssümünü tapır, məhz onlar həmin hadisələrin - döyüşlərin, mühüm tədbirlərin, əmək uğurlarının və s. bilavasitə iştirakçısı olur. Bu hadisələrin gedişində bayraqlar ətrafında cərəyan edən olumlar sanki onların əhəmiyyətini daha da artırır, bu əhəmiyyətə yeni emosional güc verir.

Arxeoloji tapıntılar Azərbaycan ərazisində standart formalı bayraqların hələ tunc dövründə (b.e.ə. IV minillik - II minillik) istifadə edildiyini təsdiq edir. Şəmkir və Şəki rayonlarında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı aşkar edilmiş buynuzlu maral, üzərində səkkizguşəli ulduz, şüalanən günəş və müxtəlif həndəsi naxışlar olan dairəvi lövhə və başqa formalı tunc standartlar, çox güman ki, qəbilə başçısının və ya hökmdarın hakimiyyətinin rəmzi kimi çıxış edirdi. Bu gün Azərbaycan Tarixi Muzeyinin də ekspozisiyasını bəzəyən bu növ standartlar, alimlərin rəyinə görə, xüsusi taxta sapa taxılırdı.¹ Maraqlıdır ki, Azərbaycanda tapılmış standartların əksəriyyəti buynuzlu heyvan təsvirlidir. B.e.ə. VIII-VII əsrlərə aid Manna qalalarını təsvir edən aşşur relyeflərində də belələrinə rast gəlinir. Ehtimal edilir ki, bu dövrdə dövlətçiliyin rəmzi sayılan bu formalı standartlar tilsim rolunu da oynayırdılar. Mövcud ədəbiyyat və etnoqrafik materiala görə bu gün də Azərbaycanda qapı və darvazaların yuxarisına, divar və barılara və s. bərkidilən keçilər və qoç buynuzları, heyvan (it, at, maral və s.) kəllələri "bəd nəzərdən, bəd qüvvələrdən" qoruyan nişanə, tilsim sayılır². Alimlər elin, obanın tilsimi sayılan bayraqlarda tayfanın hami-ruhunun yaşaması haqqında da fikir irəli sürürlər. Bayrağı əldən vermək, onun ağacını sındırmaq bəd əlamət hesab olunurdu.

Dövlətçiliyin ən önəmli əlamətlərindən olan bayraqların ta qədim dövrlərdən hərbi işdə və dövlət tədbirlərində praktiki və mənəvi əhəmiyyəti bilavasitə Azərbaycana aid müxtəlif qaynaqlardakı məlumatlarla da təsdiq olunur. Moisey Kalankatuklunun "Albaniya tarixi" əsərində həm albanların, həm də ilk orta əsrlərdə onlarla döyüş meydanında qarşılaşan türklərin bayraqlarının təsvirləri vardır. Təqdim edilən material hər iki tərəfin müxtəlifrəngli, heyvan surətli, "açılmış" bayraqlara malik olduğunu, bu bayraqların həm döyüşdə, həm də dövlət əhəmiyyətli tədbirlərdə (məs. alban knyazı Varaz Tiridatın hakimiyyətə gəlməsi münasibətilə) qaldırıldığı haqqında məlumat verir³. Tədqiqatçı K.V.Treverin ehtimalına görə, əjdaha və ya

başqa heyvan və quş formasında olan bu cür bayraqların (standartların) gövdə hissəsi ipək parçadan olur, gümüşdən olan bayraq sapı isə əfsanəvi heyvanın başını əks etdirirdi⁴. Mövcud ədəbiyyat buna bənzər bayraqların erkən orta əsr Avropasında və digər Şərq ölkələrində də geniş yayıldığını göstərir⁵.

Bayrağın hərbi əhəmiyyətini xüsusi vurğulayan tədqiqatçılar onun döyüş meydanında oynadığı mühüm rolu da qeyd edirlər. Türk dünyasının təkraredilməz abidəsi olan "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında düşmən hücumunun qarşısını ala bilən Salur Qazanın qardaşının "Kafərin tuğilə sancağı (yəni bayrağı) qılıncladı"ğı və "yerə saldı"ğı göstərilir⁶. Bu isə düşmənin məğlub edilməsi demək idi.

Bayraqların müqayisəli öyrənilməsi onların indi də erkən orta əsrlərdə olan formasını və hətta məzmununu saxladığını təsdiq edir. O vaxtlar olduğu kimi indi də onlar öz rəng müxtəlifliyi (qırmızı, yaşıl, sarı, ağ, mavi və s.) ilə seçilirlər.

Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılan müxtəlif xarakterli bayraqlar müstəqil dövlətçiliyimizin rəmzi kimi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu bayraqlar hələ XIX yüzilin əvvəllərindən başlayaraq müxtəlif yollarla (əsasən döyüş meydanından) Azərbaycandan çıxarılmış, həmin əsrin sonunda isə (1888-çi ildə) Tiflisdə açılan Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinə verilmişdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hakimiyyətinin ilk illərində - 1919-cu il aprel ayının əvvəlində, Azərbaycanın dövlətçilik tarixini əks etdirən tarixi bayraqların vətənə qaytarılması məsələsi ortaya çıxdı. Azərbaycan dövlətinin hərbi naziri, tam artilleriya generalı Səmədağa Mehmandarovun göstərişi ilə, Baş Qərargah tərəfindən Azərbaycanın Gürcüstanda attaşesi olan podpolkovnik Məmmədbəy Əliyevə Tiflis muzeylərində saxlanılan Azərbaycana aid bayraq və başqa dövlətçilik rəmzlərinin Bakıya qaytarılması haqqında Gürcüstan hökumətindən razılıq alınması təklif edilmişdi. Həmin müraciətin əhəmiyyətini nəzərə alaraq onun

mətnini (rus dilində) olduğu kimi veririk⁷:

Начальник Генштаба войск
Азербайджанской Республики,
5-го апреля 1919 года
№ 1568, гор. Ганджа

Подполковнику Алиеву

По поручению Военного Министра предлагаю Вам через нашего
дипломатического Представителя получить разрешение Грузинского
Правительства на возвращение знамен, регалий и реликвий, принадлежавших
бывшим ханствам нынешнего Азербайджана: Шушинского (Карабагского),
Шекинского (Нуха), Нахчеванского, Ганджинского, Эриванского и др. как то:
знамена, значки, ключи от городов и прочия, которые находились в "Музее
Славы" в гор. Тифлис.

Генерал-лейтенант М.Сулкевич (ПОДПИСЬ)
Вр. и. д. Генерал - квартирмейстера
Капитан (ПОДПИСЬ)

Cümhuriyyət dövründə qaldırılan bu təşəbbüs 1920-ci ilin iyun ayında Azərbaycanda Dövlət Muzeyi yaradıldıqdan sonra, I Ümumazərbaycan diyarşünaslıq qurultayında (sentyabr, 1924) yenidən gündəmə gətirildi. Qurultayın qəbul etdiyi qətnaməyə görə, Azərbaycan hökuməti başqa sovet respublikaları muzeylərində saxlanılan Azərbaycana aid eksponatların, o cümlədən bayraqların qaytarılması üçün müvafiq tədbirlər görməli idi⁸. Elə həmin il Azərbaycan Dövlət (Tarix) Muzeyi xanlıqlara, çar ordusunda xidmət edən azərbaycanlı generallara və ayrı-ayrı müsəlman alaylarına məxsus bayraqları əldə edə bildi. Sonrakı illər muzeyin fondları ən yeni dövr tariximizə dair başqa bayraqlarla (dövlət, döyüş, hərbi-dəniz, keçici və s.) zənginləşdi. Lakin, xüsusilə, döyüş meydanlarından çıxarılan, hətta güllə zədələri almış bəzi bayraqların saxlanma vəziyyəti muzeyə qəbul edildikləri dövrdə də qənaətbəxş deyildi. Bunu nəzərə alan muzey rəhbərliyi 1926-cı ildə yeni açılmış laboratoriyada onlardan altısını bərpa etməyə çalışdı (tül parçanı jelatin vasitəsilə bayrağın

parçasına yapışdırmaq yolu ilə). Lakin bu bərpa üsulu uğurlu olmadığı üçün həmin bayraqların parçası bir müddətdən sonra quruyaraq daha pis vəziyyətə düşdü. Hazırda muzeydə saxlanılan XIX əsr bayraqlarının demək olar ki, hamısının ciddi bərpa ehtiyacı vardır.

Oxuculara təqdim etdiyimiz bu kataloq Azərbaycan Tarixi Muzeyinin başlıca olaraq iki (yeni və ən yeni tarix) fondunda saxlanılan bayraqlar əsasında tərtib edilmişdir. Bu bayraqların əksəriyyəti bilavasitə Azərbaycana aiddir. Lakin təqdim etdiyimiz kataloq muzeyin fondlarında saxlanılan bütün bayraqları əhatə etdiyi üçün biz buraya vaxtilə muzeyimizə hədiyyə edilmiş və müttəfiq sovet respublikalarına aid on beş bayrağı da daxil etmişik.

1. Луконин В.Г. Искусство древнего Ирана. — М., 1977, s. 39, 40.
2. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. Bakı, 1977, c. II, s. 137.
3. Moisey Kalankatuklu. Albaniya tarixi. Rus dilindən tərcüməsi Z.Bünyadovundur. Bakı, 1993, s. 151.
4. Тревер К.В. Очерки по истории и культуры Кавказской Албании. М.-Л., 1959, s. 288.
5. Бехайм В. Энциклопедия оружия. СПб, 1997, с. 365; Шпаковский В.О. Рыцари средневековья (V-XVII вв.). М., 1997, s. 17.
6. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı, 1988, s. 50, 149.
7. AMDT Arxivi, f. 2898, op. 2, s. 11.
8. Айтен Бахшиева. Из истории музейного дела в Азербайджане (на материалах Музея Истории Азербайджана), В., 2005, s. 52, 55.

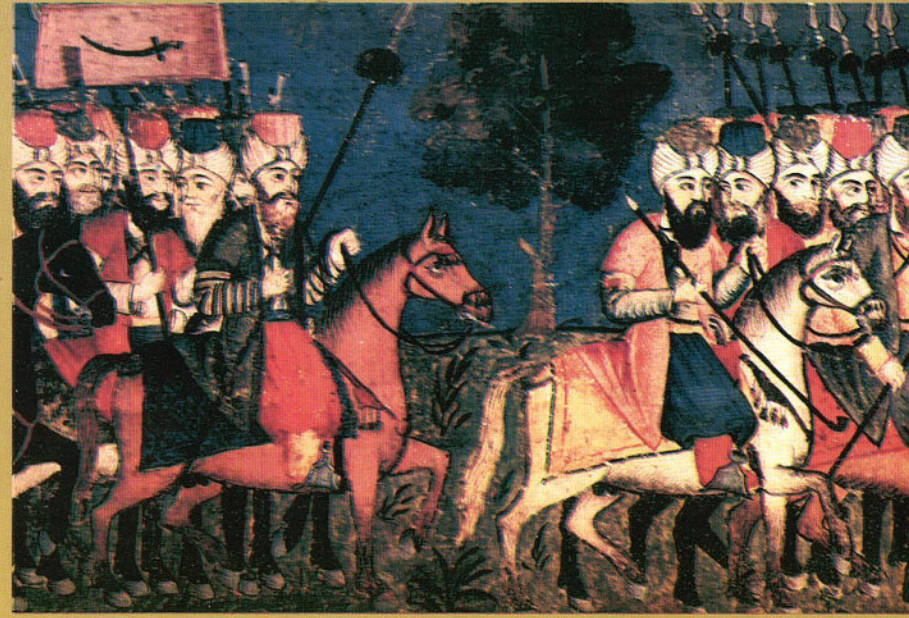
AZƏRBAYCAN XANLIQLARININ BAYRAQLARI

Milli Elmlər Akademiyası Azərbaycan Tarixi Muzeyində Azərbaycan xanlıqlarının bayraqlarından ibarət çox unikal kolleksiya saxlanılır. 1924-cü ildə Tiflisdə yerləşən Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyindən təhvil alınmış bu kolleksiyaya Gəncə (№ 446, 447, 448, 471), Bakı (№ 455), Şəki (№ 451, 452, 453) və İrəvan xanlıqlarının (№ 461, 473) bayraqları və eləcə də, mənsubluğu Cənubi Azərbaycan xanlıqlarına (№ 445, 449) ehtimal olunan daha iki bayraq daxildir.

Bu bayraqlar XVI-XVIII əsrlərə aid edilən gözəl şərq parçalarından tikilmiş, müxtəlif ornament və yazılarla bəzədilmişdir; üçkünc, dördkünc, beşkünc və düzbucaqlı formalardadır. Üstlərindəki ornamentlər qurama yaxud tikmə üsulu ilə salınmış, təbii boyalarla çəkilmişdir. Bayraqlara müxtəlif rəngli ipək, eləcə də qızılı və gümüşü saplardan zər saçaqlar salınmışdır.

Bayraq ağacları silindrik formada yüngül ağac gövdələrindən düzəldilmiş, boyanmış, onların başlarına fiqurlu metal ucluqlar taxılmış, qızılı, gümüşü və başqa rəngli ipək saplardan toxunmuş qotazlar bağlanmışdır.

Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin bələdçi kitabında verilmiş məlumatdan göründüyü kimi, 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinə təqdim edilən bayraqlar heç də Azərbaycana aid orada saxlanılan bütün bayraq və başqa eksponatları (o cümlədən medal, şəkil, sənəd və s.) əhatə etmir. Belə ki, bu kolleksiyada Gəncənin 3 yanvar 1804-cü ildə general-mayor knyaz P.D.Sisianovun başçılığı ilə baş verən işğalı zamanı qənimət kimi əldə edilən və Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyində saxlanılan səkkiz bayraq və bir tuğdan (ştandartdan) dördü, 23 oktyabr 1806-cı ildə general-mayor Nebolsinin başçılıq etdiyi dəstənin Şəkiyə (Nuxaya) hücumu zamanı ələ keçirilmiş altı bayraqdan üçü, Lənkəranın (31 dekabr 1812), Təbrizin (13 oktyabr 1827) bayraqları, Abbasabad qalasının (7 iyul 1827) general feldmarşal qraf İ.F.Paskeviçin başçılıq etdiyi qoşun tərəfindən ələ keçirilməsi zamanı alınmış iki bayraq və başqa hərbi qənimətlər yoxdur.¹

1. Вах: *Путеводитель по Кавказскому Военно-Историческому Музею. Тифлис, Типография штаба Кавказского военного округа, 1913.* bundan sonra: *Путеводитель...*

Inv. № 446

Gəncə xanlığının bayraqları

1804-cü il yanvarın 3-də general P.D.Sisianovun başçılıq etdiyi rus qoşunları Azərbaycanın işğal edilməsində imperiya üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan Gəncə qalasına hücum etdilər. Qalanın müdafiəçiləri inadlı müqavimət göstərdilər; Gəncə xanı Cavad xan Ziyadoğlu və oğlu Hüseynqulu ağa qəhrəmancasına həlak oldular. Gəncə xanlığı ləğv edildi. Onun ləğvi Azərbaycan xanlıqlarının istilasının sürətlənməsində mühüm rol oynadı, onların müstəqilliyinin sonunun başlanğıcı oldu¹.

Qələbə xəbərini Rusiya imperatoru I Aleksandra müjdə aparan P.Sisianov çoxlu qənimətlə yanaşı Gəncə xanına məxsus bir ştandartın (üzərində balıq təsvirləri olan bayrağın) və səkkiz bayrağın ələ keçirildiyini də bildirmişdi². Gəncə şəhərinin işğalına xüsusi əhəmiyyət verən Rusiya imperatoru o vaxtdan bəri Yelizavetpol adlandırılan Gəncənin yaxınlığında 22 il sonra, 13 sentyabr 1826-cı ildə baş vermiş döyüşə həsr edilən xüsusi xatirə medalı da buraxdırmışdı³.

a) inv. 446. Bayrağın dördkünc qumaşı (uzunluğu 127 sm, eni 174 sm) məxsusi toxunmuş və əl ilə bir-birinə tikilmiş moruğu və yaşıl rəngli xara parçalarından hazırlanmışdır. Yuxarı hissənin sol tərəfində üç qızılı rəngli gül dəstəsi, al qırmızı rəngli bir uzunsov dairə, sağ hissəsində isə qızılı

Foto 1

rəngli iki uzunsov dairə yerləşdirilmişdir. Qızılı zənbəq gülləri ilə əhatələnən qırmızı dairənin içində ərəb əlifbası ilə zərlə yazılmış "Allah" sözü vardır. Bayrağın bu hissəsi çox zədələndiyindən bərpa zamanı ona yaşıl reps parça tikilmiş, lakin həmin parçanın üzərində olan naxış bayrağın ümumi görünüşünü korlamışdır. Bayrağın yuxarı hissəsinin sağ tərəfinə qızılı saplarla tikilən təbii naxışlar (dairə içərisində) solduğundan çətinliklə seçilir. Bayrağın alt hissəsinin sol tərəfinə qızılı dördkünc çərçivə salınmışdır. Çərçivənin sol tərəfi gümbəzlə tamamlanır. Təbii elementlərdən olan gümbəzlər qırmızı rəngli ay-ulduzla (ulduz-şərti formada) bitir. Ortadan iki hissəyə bölünmüş çərçivədə ərəbcə aşağıdakılar yazılmışdır: "Allah döyüş zamanı döyüşənləri evdə oturanlardan üstün tutur. Allah onlara fərq qoymadan, hamısının Allaha yaxınlaşmasından ötrü dərəcələr bəxş edər və onların günahlarını bağışlayar. Allah mərhəmətlidir, bağışlayandır"(foto 1). Bayrağın alt hissəsinin sağ tərəfində, halqanın içində, artıq solmuş saplarla təbii elementlərdən naxışlar salınmışdır. Bayrağın ortasında, yuxarıdan aşağıya, onu sağ və sol hissələrə ayıran moruq rəngli parça tikilmişdir. Parçanın haşiyəsinə sarı saplarla tikilmiş pilləvari piramidaların, onların arasına isə nar güllərinin təsviri salınmışdır. Mərkəz hissə ara xətləri ilə on qata bölünmüş və bu qatlarda qızılı saplarla ərəbcə aşağıdakı yazı beş dəfə təkrarlanmışdır: "Allahdan başqa ilahi qüvvə yoxdur, Məhəmməd Allahın elçisidir".

Bayraq qumaşının ağaca taxılması üçün nəzərdə tutulan torbacıq qəhvəyi rəngli mahud parçadandır. Bayrağın üzərində olan yazı və

1. Бах: Бабаев Эльгюн. Из истории Гянджинского ханства. Баку, 2003, с. 107.

2. Yenə orada, s. 105; Bu bayraqlar haq. bax: Путеводитель..., s. 15-16.

3. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyindən verilən bu medal Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Yeni tarix fondunda saxlanılır.

Şəkil 1

Inv. № 447

naxışlar parçanın üz və astar tərəflərində eynidir. Bayrağın ağacı uzunluğu 256 sm, kəsikdə diametri 4 sm olan taxtadan düzəldilmiş və qırmızı rəngə boyanmışdır. Üzərində mismar yerləri görünür. Alt ucluq üçün yer nəzərdə tutulmuşdur. Bayrağın ucluğu (uzunluğu 57 sm) tökmə üsulu ilə poladdan düzəldilmiş, boru hissəsi sağdan sola gedən yivlərlə bəzədilmişdir. Boru hissə (uzunluğu 18 sm) ağzından alov püskürən qurd (canavar) başı ilə tamamlanmışdır. Alov dilləri birləşərək süngü formasını (uzunluğu 39 sm) alır (şək.1). Bayraq ağacının yuxarı hissəsinə mahud iplərdən hörülmüş uzun saçaqlı qotaz salınmışdır. Uzun ip vasitəsilə asılan qotazın yumrusu 9 sm ölçüdədir. İp qırmızı-ağ saplardan, saçaq isə qızılı qəhvəyi-bej rəngli saplardan toxunmuşdur.

b) inv. 447. Bayrağın dördkünc qumaşı (ölçüləri 132x147 sm) biri digərini əvəz edən iki yaşıl və iki moruğu rəngli xara parça zolaqlarından hazırlanmışdır. Bayraq ağacına yaxın olan şaquli yaşıl zolaq üzərində qızılı-qəhvəyi və yaşıl zanbaqlar, üçləçək və səkkizləçək güllər toxunmuşdur. Moruğu parçadan olan sonrakı enli zolağın yuxarı hissəsində yaşıl ipəkdən uzunsov çevrə-medalyon tikilmişdir. Çevrənin içində ucları birləşdirilməklə ortasında dairə əmələ gəlmiş üç aypara vardır. Bayır və içəridəki ayparalara buğda sünbüllərinin təsviri, çevrənin içinə və ortadakı ayparaya isə biri-birinə keçmə üsulu ilə toxunmuş (reps

toxunuşu) ərəb yazısı salınmışdır. Moruğu zolağın alt hissəsində, yaşıl rəngli kiçik uzunsov dairənin - medalyonun içərisində "Məhəmməd" sözü yazılmışdır. Bayraq qumaşının yarıpək parçadan olan üçüncü şaquli zolağında qıraqları naxışlı on kartuş yerləşdirilmişdir. Kartuşlar iki-iki olaraq kvadrat çərçivəyə alınmışlar. Onların içində ərəbcə yazılar vardır. Kartuşların arasında səkkizləçəkli xonçalar salınmışdır. Ayparaların və kvadrat çərçivənin daxilində ərəbcə aşağıdakı yazılar verilmişdir: "Allahdan başqa ilahi qüvvə yoxdur;" "Məhəmməd Allahın elçisidir;" "Allahdan kömək və yaxın qələbə;" "Allah qoruyandır;" "Allah kömək göstərəndir;" "Ya Məhəmməd, möminləri müjdələ".

Sağdan sonuncu, dördüncü şaquli zolaq moruğu rəngli xara parçadandır. Qumaşın bayraq ağacına salınması üçün ona yaşılmıtlı qalın bezdən torbacıq tikilmişdir. Bayrağın aşağıdan sol küncü və sağ kənarı xeyli süzölmüşdür. Bayrağın üz və astar tərəflərində olan təsvirlər eynidir. Taxtadan olan bayraq ağacı (uzunluğu 286 sm, kəsikdə diametri 3,5 sm), görünür, vaxtilə ağ rəng ilə boyanmışdır. Boyaq əksər yerlərdə quruyub tökülmüşdür. Ağacın üzərində çoxlu çatlar var. Dəmir ucluq (uz. 52,3 sm, eni 16 sm) üç hissədən ibarətdir. Konusvari borucuğun başına içi boş dəmir kürəcik taxılmış, üstünə süngüvari ucluq birləşdirilmişdir (şək.2).

v) inv. 448. Bayrağın qumaşı (ölçüləri 155x119 sm) qızılı-sarı rəngli dörd parça "düyürd" (sarja) ipəyindən dördkünc formada hazırlanmışdır (üç parçası üstə, bir parçası alt). Onun üst hissəsinə tən ortada qurama üsulu ilə qəhvəyi rəngli kətandan kəsilmiş üç balıq tikilmişdir. Balıqlar başları yuxarıya yelpik şəklində təsvir edilmişlər. Qafqaz Hərbi-Tarix Muzeyinin nəşr etdirdiyi bələdçi kitabında bayraqda təsvir edilən bu balıqların hakimiyyət rəmzi olduğu qeyd edilmişdir¹. Maraqlıdır ki, Azərbaycanda "bolluq, dövlət" mənasını özündə cəmləşdirən balıq bəzi şərq ölkələrində "ayıqlıq" simvolu daşıyır². Qumaşın üst və alt kənarları kələğayı parçasına bənzər çəhrayı parça zolaqları ilə haşiyələnmişdir. Bayrağın fondada saxlanılan elmi pasportundakı foto-şəkildə bu

1. Путеводитель..., с. 15, № 47.

2. К.И.Иванов. Флаги государств мира. Л., 1971, с. 11.

Şəkil 2

Inv. № 448

Foto 2

haşiyələrdə artıq pozulmuş yazıların izləri nəzərə çarpır. Bayrağın parçasını onun ağacına salmaq üçün qumaşa sarımtıl-bozumtul rəngli pambıq parçadan köbə salınmışdır. Bayrağın hər iki üzündəki təsvirləri eynidir. Parça bir çox yerdən süzülüb korlanmışdır. Taxtadan düzəldilmiş bayraq ağacı (uzunluğu 232 sm, kəsikdə diametri 2,9 sm) vaxtilə boya ilə rənglənmiş, lakin rəng çox yerlərdə qopmuşdur. Olduqca yüngül olan ağac zamanın təsirindən əyilmişdir. Bayrağın gümüş ucluğu iki hissədən ibarətdir. Konusvari borucuğa ələn taxılmışdır. Başqa bu tipli ələmlərdən fərqli olaraq daha böyük olan bu ələmin içərisi boşdur və əlcəyi xatırladır. Əlin üstü dama-dama naxışlanmış, ovuc hissəsi isə insan dərisindəki cizgilərə bənzədilmişdir (foto 2).

e) inv. 471. Bayrağın beşguşəli qumaşı (ölçüləri 155x119 sm) doqquz şaquli zolağı və enli haşiyəsi olan naxışlı xara parçalardan hazırlanmışdır.

Bayraq ağacının solundan başlayaraq birinci cərgədə moruğu yerlikdə qızılı-bej rəngli səkkizbucaqların içində güləbətin tikməsi ilə ipək saplarla bir-birinin altında yerləşən moruğu konturlu səkkizləçəkli iri xonçalar toxunmuşdur. İkinci cərgədə moruğu yerlikdə göy rəngli səkkizbucaqların

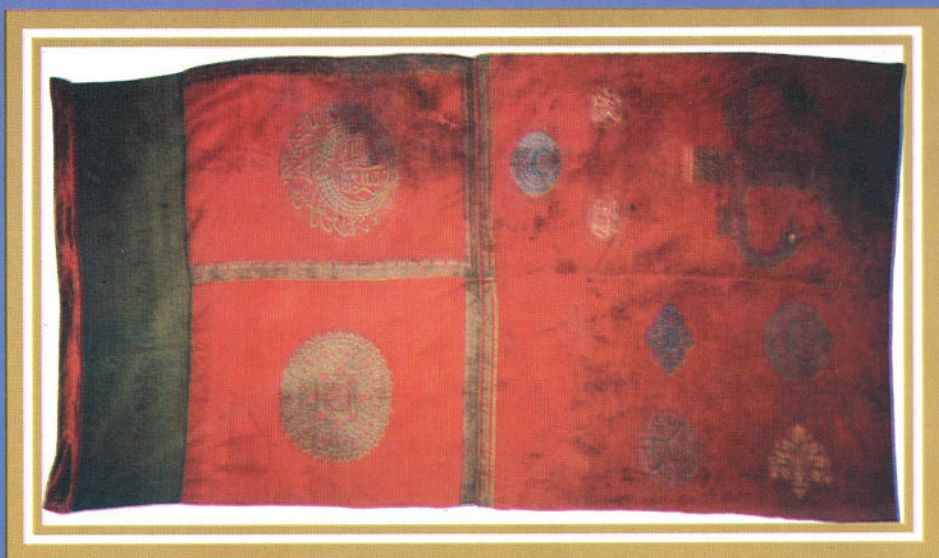

Inv. № 471

üstünə bej rəngli xonçalar salınmışdır; hər bir xonçanın ortası nisbətən iri, onu əhatə edən ləçəklər isə xırdadır. 3, 4, 5-ci cərgələr yanlarında haşiyələri olan enli moruğu zolaqlardan ibarətdir; bunların üstündə qırıq və düz xətlərdən əmələ gətirilən bej rəngli çərçivələrdə səkkiz rombvari ləçəyi olan xonçalar toxunmuşdur. Bu xonçalar bej saplardan toxunmuş ürəkvari hörgü ilə əhatə olunmuşdur. Enli yaşılmıtl-firuzəyi zolaqdan ibarət 6, 7, 8-ci cərgələrdə ornamentlə bəzədilmiş və zəncirdən asılmış çiraqlar təsvir edilmişdir; bunlar qırıq-qırıq xətlərdən əmələ gətirilmiş çərçivələrdə yerləşən 16 ləçəkli bej rəngli xonçalar salınmış moruğu zolaqlarla əhatə olunmuşdur.

Sonuncu, 9-cu zolaqda, moruğu yerlikdə bej saplarla üstündə güllər və nar meyvəsi olan simmetrik budaqlı ağaclar toxunmuşdur; ağacın başında qoşa quşlar təsvir olunmuşdur. Bayrağın parçasının dörd kənarına qalın moruğu parça ilə köbə çevrilmişdir. Bayrağın enli haşiyəsinə ensiz sarı zolaqlardan naxış salınmışdır. Qumaşın bayraq ağacına taxılması üçün tikilmiş torbacıq yaşılmıtl rəngdədir. Bayrağın parçası çox yerdə süzülmüşdür. Zamanın təsirindən bayraq ağacı (uz. 275 sm, kəsikdə diametri 9,5 sm) əyilmiş, bəzi yerlərdə çatlar yaranmışdır. Bayrağın dəmir ucluğu (uz. 40,5 sm) iki hissədən ibarətdir. Lüləşəkilli konusa dördüzlü süngü taxılmışdır. Lülə hissədə ucluğun mıxla ağaca bərkidilməsi üçün iki dəlik açılmış, süngü əyilmişdir.

Bayraq ağacına konusvari dəmir alt ucluğu (uz. 21 sm) taxılmışdır.

Inv. № 455 **Bakı xanlığının bayrağı (inv. 455)**

1806-cı il oktyabrın 3-də general Bulqakovun komandanlıq etdiyi rus qoşunları Dərbəndi ələ keçirdikdən sonra Bakıya hücum etdilər. Artıq neçə illərdən bəri davam edən qanlı mübarizənin uğursuzluğunu anlayan Bakı xanı Hüseynqulu xan şəhəri və onun əhalisini qorumaq məqsədilə öz nümayəndə heyətini xanlığın bayrağı, qalanın açarları və duz-çörəklə Bulqakovun yanına göndərir, özü isə ailəsi ilə birlikdə əvvəl Qubaya, sonra isə İrana qaçır¹. Bakı işğal olunur, Bakı xanlığı isə ləğv edilir. Bu gün Azərbaycan Tarixi Muzeyinin yeni tarix fondunda mühafizə edilən Bakı xanlığının bayrağı (inv. 455), eləcə də Bakı qalasının gümüş açarları 1924-cü ildə Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyindən verilmişdir².

Bayrağın dördkünc qumaşı (ölçüləri 220x122 sm) dörd parça açıq moruğu və bir parça açıq xaradan əl ilə tikilmişdilər (inv. 455). Uzununa yerləşdirilmiş yaşıl parça (eni 31 sm) ona möhkəm tikilmiş qırmızı atlas köbə (eni 6 sm) vasitəsilə bayraq ağacına taxılmışdır.

Yaşıl parçanın üstündə hər biri eni 2,7 sm olan xırda nəbati naxışlı üç zolağın arasında içərisində tünd yaşıl saplarla daha iri nəbati ornamentlər salınmış iki enli zolaq (12,5 və 10 sm enində) vardır. Birinci zolaqda yan-yanə baş-ayaq yerləşdirilmiş biri tünd, o biri açıq yaşıl rəngli zambağa oxşar butaların içində altılıçəkli güllər və şişuclu, dalğavari yarpağa oxşar naxışlar salınmışdır. Daha enli ikinci zolağın içində ucları birləşdirilmiş, biri tünd, o biri isə yaşıl rəngli iki aypara çəkilmiş, bu ayparaların və onların

1. Azərbaycan tarixi, 7 cildə. Bakı, 2000, c. IV, s. 27.

2. *Путеводитель...*, s. 15, 17.

Şəkil 3

birləşməsindən yaranmış çevrənin içində altı və səkkizləçəkli güllər tikilmişdir. Ayparalarla zolağın arasında içərisində tünd yaşıl saplarla xallar vurulmuş butavari yarpaqlardan yaradılmış ornament salınmışdır. Bütün gül və naxışların üzərində artıq solmuş güləbətin saplarının izləri qalmışdır (şək. 3).

Bayraq qumaşının biri-birinə tikilmiş dörd parçadan ibarət açıq moruğu rəngli hissələrinin hər biri müxtəlif ornament və naxışlarla bəzədilmişdir. Yaşıl parçaya yaxın yuxarı sol hissədə yerləşən parçanın üstündə tünd moruğu konturlu ucları birləşdirilmiş üç aypara (onların əmələ gətirdiyi ellipsin diametri 43x48 sm-dir) təsvir edilmişdir. Birinci ən böyük ayparanın içində ortadan başlayaraq əks istiqamətlərdə tünd moruğu saplarla iki sünbül çəkilmişdir. Nisbətən enli yaşıl yerlikli orta ayparanın içində tünd moruğu saplarla iki sünbül çəkilmişdir. Nisbətən enli yaşıl yerlikli ayparanın içində tünd moruğu saplarla ərəb dilində "Ya Məhəmməd, möminləri müjdələ" və "Allahdan kömək və yaxın qələbə" sözləri yazılmışdır. Birinci ayparanın kiçildilmiş şəkildə verilmiş üçüncü ayparada eyni naxışlar təkrar olunsada birincidən fərqli olaraq onun yerliyi yaşıl, sünbülləri isə tünd moruğu saplarla çəkilmişdir. Bu ayparanın uçlarının birləşməsindən əmələ gələn çevrənin içində yaşıl fonda tünd moruğu saplarla ərəb dilində "Allah kömək edəndir və allah qoruyandır" sözləri yazılmışdır. Bayraq parçasının bu hissəsinin üç kənarı (yaşıl parçaya tikilən kənar istisna olmaqla) nazik yaşıl xətt ilə biri digərindən ayrılmış nargülü, yarpaq və budaqlardan ibarət 5,5 sm enində haşiyə ilə əhatələnmişdir.

Bayraq parçasının aşağı sol hissəsində tünd moruğu yerlikdə yaşıl saplarla çəkilmiş, kənarında yarpaq və üçləçəkli güllərdən ibarət ensiz (təqr. 2 sm) haşiyənin ortasında iki kvadratın üst-üstə qoyulması ilə əmələ gətirilmiş səkkizguşə xonçanın olduğu mürəkkəb naxışlı ellips formalı (diametri 38 və 32 sm) ornament salınmışdır.

Bayrağın altbaalt tikilmiş bu iki hissəsi digər iki hissədən yaşıl konturlu tünd moruğu gül, buta və digər nəbati naxışları olan 8,5 sm enində haşiyə

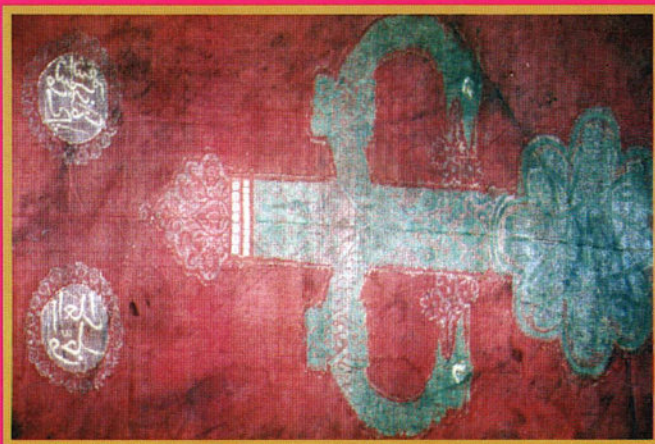
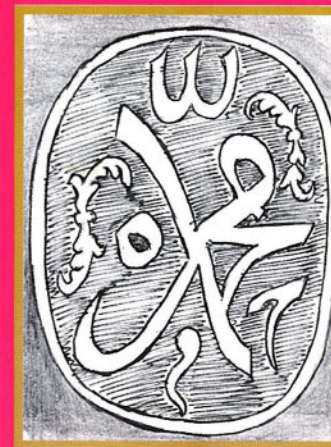

Foto 3

ilə ayrılmışdır. Yuxarı sağ hissədə sarı qızılı, yaşıl, tünd moruğu və mavi saplarla toxunmuş dörd, aşağıda isə altı dekorativ element təsvir edilmişdir. Yuxarıda haşiyəyə yaxın hissədə, içərisinə iç-içə iki aypara, kənarlarına müxtəlif formalı yarpaqlardan düzəldilmiş gül ləçəklərinə bənzər naxış salınmış ellips (diametrləri 18 və 14,5 sm) çəkilmişdir. Ellipsdaxili naxışlar mavi konturlu tünd moruğu rəngli sünbülvari yarpaqlardan ibarətdir; iki ayparanın (birinci aypara naxışlı, ikincisi isə sayadır) uclarının birləşməsindən yaranmış dairədə mavi və tünd moruğu saplarla səkkizgüşəli ornament, aypara ilə ellipsin dairəsi arasında konusvari naxışlar salınmışdır.

Bayrağın üstündəki bütün naxışlarda olduğu kimi burada da güləbətin sapların izləri qalmışdır. Bayrağın bu hissəsinin ortasına yaxın, biri digərindən təqribən 13-14 sm aralı, üs-üstə, eyni ölçüdə, içərisində ərəb dilində yazısı, ətrafında yarpaq və gül ləçəklərindən naxışları olan iki ellipsvari dairə salınmışdır. Tünd moruğu saplarla toxunmuş hərflər sarı-qızılı saplardan olan fon üzərindədir. Bayrağın yuxarı sağ hissəsinin kənarında mürəkkəb quruluşlu dolçaya bənzər dekorativ element salınmışdır. Onun uzunsov səkkizləçəkli gül formasında olan aşağı hissəsi ərəb qrafikası elementlərini ("bismillah" və ya "Bakuyə") xatırladan mürəkkəb naxışlarla örtülmüşdür; dolçanın "boğaz" hissəsi nəbatî naxışlarla bəzənmiş, "qapaq" hissəsi içərisində yenə də nəbatî naxışlar salınmış gümbəzvari formada toxunmuşdur. Dolçanın nəbatî və həndəsi naxışlarla bəzənmiş iki əyilmiş qulpu ağızlarından alovun şöləsini əks etdirən ləçəkli güllər çıxan əjdaha başları ilə tamamlanır. Əjdahanın gözləri qızılı-sarı və açıq qəhvəyi rəngli saplarla tikilmişdir (foto 3).

Bayrağın aşağı sağ hissəsində, orta ayırıcı haşiyəyə yaxın, tünd moruğu saplarla biri digərindən təqribən 20 sm aralı, üzbəüz, içərisində

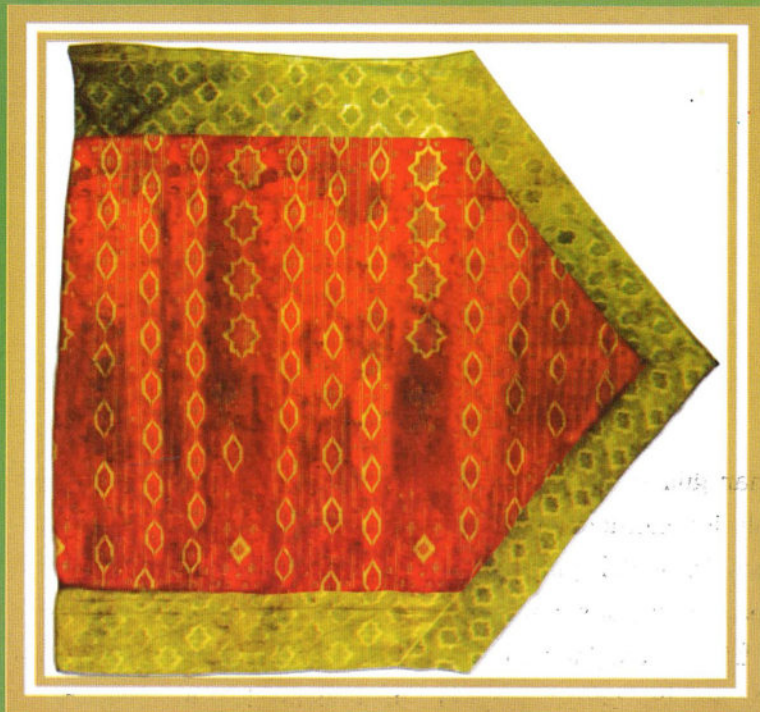
Şəkil 4

altılıçəkli və nar güllərindən, yarpaq və budaqlardan naxışlar salınan yarpaq formalı iki element toxunmuşdur. Naxışların üstü güləbətin saplarla işlənmişdir. Üstdəki yarpaqdan solda ortasında səkkizgüşə ulduz, ətrafında isə nəbatî naxışlar salınmış uzunsov formalı səkkizləçək element toxunmuşdur. Bütün naxışlar tünd-moruğu saplarla mavi yerlik üzərinə salınmışdır. Ondan bir qədər aşağıda, ətrafı üçləçək gül naxışları ilə bəzənmiş ellipsvari dairə (diametrləri 17 və 21 sm) içərisində yaşıl-qızılı fon üzərində tünd-moruğu saplarla "Məhəmməd" sözü toxunmuşdur. Bu sözün ətrafında nəbatî naxışlar arasında ərəb hərfləri (görünür "allah" və "Məhəmməd") salınmışdır (şək. 4).

Bayrağın aşağı sağ hissəsinin kənarında daha iki dekorativ element ayparalardan alınmış ellips formalı elementin təkrarı olsa da özünün daha kiçik ölçüləri (diametrləri 22 və 18,5 sm) və saplarının rəngi ilə fərqlənir; ərəb dilindəki yazılar eyni ilə təkrar olunur.

Aşağıdakı element sarı-qızılı fonda moruğu rəngli saplarla toxunmuş kiçik ölçülü dolça içərisində yelpazə formalı gül dəstəsindən ibarətdir. Gül dəstəsinin ətrafında, onu halələmiş ləçəklər içərisində, nəbatî naxışlar toxunmuşdur. Bayrağın astar hissəsinə onun üzlüyündə toxunmuş bütün naxışların tərsi düşmüşdür.

Bayraq ağacı (uzunluğu 280 sm, kəsikdə diametri 4 sm) açıq boya ilə boyanmışdır, bəzi yerlərdə altdakı mavi boya üzə çıxır. Bayraq ağacına taxılmış ucluq (uz. 61 sm) üç hissədən ibarətdir. Onun dəmirdən düzəldilmiş konusvari boru hissəsinə başına üçtilli süngüvari ucluq (uz. 40 sm) taxılan içi boş mis kürə bərkidilmişdir. Ucluğun boru hissəsindən sarıya çalan açıq qəhvəyi-qızılı iplərdən hörülmüş, biri digərindən kiçik dörd qotaz asılmışdır. Böyük qotazın uzunluğu 36 sm, orta qotazın - 21 sm, kiçik qotazların - 14 sm-dir.

Inv. № 451

Şəki xanlığının bayraqları

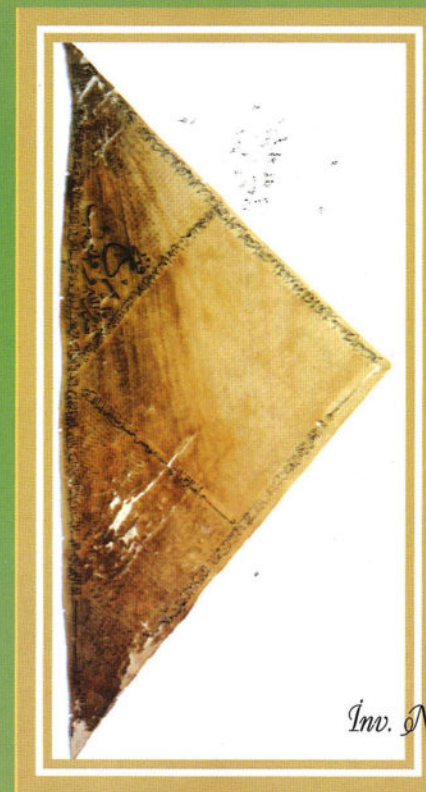
1805-ci ilin mayında Qarabağ və Şəki xanlıqları ilə Rusiya imperiyası arasında imzalanmış Kürəkçay müqavilələrinə görə Şəki xanlığı da Rusiya təbəəliyini qəbul etdi¹. Lakin bir il sonra Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan öz ailəsi, o cümlədən Şəki xanı Səlim xanın bacısı olan həyat yoldaşı ilə birlikdə qətlə yetirildikdə, Səlim xan itaətdən çıxaraq, Şəkiddə yerləşdirilmiş rus qarnizonunu xanlığın hüduqlarından çıxara bildi². 1806-cı il oktyabrın 22-də Nuxa (Şəki) yaxınlığında baş verən həlledici döyüşdə Səlim xanın qoşunu məğlub edildi. Rus general-mayoru Nebolsinin başçılıq etdiyi dəstənin ələ keçirdiyi qənimətlər içərisində xanlığın altı bayrağı da olmuşdur³. Onlardan üçü (inv. sayları 451, 452, 453) hazırda Azərbaycan Tarixi Muzeyində saxlanılır.

a) inv. 451. Ölçülərinə görə Şəki xanlığına məxsus bayraqların ən böyüyü olan bu bayraq (245 x 237 sm) beşbucaqlı formasındadır. Moruq rəngli orta hissəsi sarı ipək saplarla və güləbətinlə işlənmiş ornamentlərlə örtülmüşdür. Bayraq qumaşı xara (zərxara) parçadandır. Bayrağın

1. Azərbaycan tarixi. c. IV, s. 22.

2. Yenə orada, s. 26. Şəki xanlığı və Rusiyanın bu xanlığı işğalı haqqında bax: İsmayilov M., Bağirova M., Şəki xanlığı. Bakı, 1997.

3. Бак: Плутеводитель..., S. 15 (Пухинские знамена).

Inv. № 452

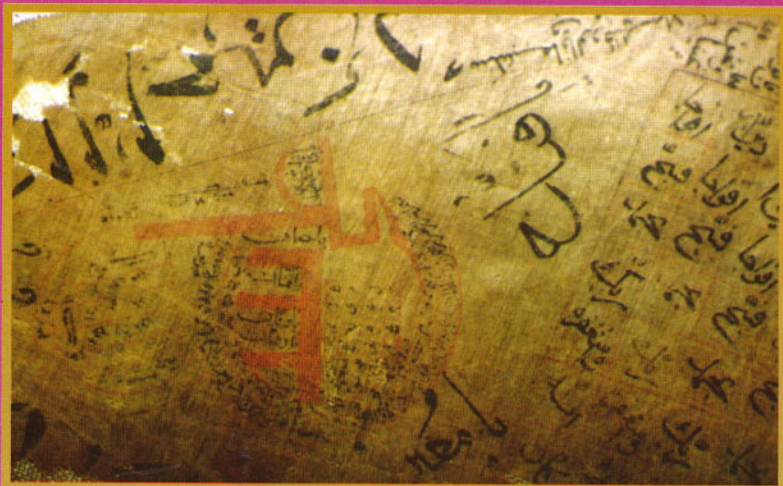

kənarlarına yaşıl xara parçadan enli haşiyə salınmışdır. Ortada, güləbətin saplarla işlənmiş şaquli istiqamətli xətlər arasında, sarı ipək saplarla cərgə-cərgə səkkizguşə və altıguşə ulduzlar, həndəsi qab fiqurları çəkilmiş, onların arasında isə, dəyirmi, rombvarı və üçbucağa oxşar kiçik fiqurlar salınmışdır.

Bayrağın yaşıl xaradan olan haşiyəsi üzərində sarı ipək saplarla şahmat qaydasında səkkizguşə ulduzlar çəkilmişdir.

Eyni təsvirlər bayrağın astar tərəfində də mövcuddur. Bayrağın parça hissəsinin bəzi yerləri zədəlidir. Açıq-qəhvəyi boya ilə rənglənmiş bayraq sapı (uzunluğu 289 sm, kəsikdə diametri 3,8 sm) bir çox yerlərdə çatlamışdır. Dəmir ucluq (uzunluğu 52 sm) üç hissədən ibarətdir. Konusvarı borunun üst tərəfində qabarıq kəmərlilik qoyulmuş, başına içi boş "alma" taxılmışdır. "Alma"-nın üst hissəsinə dəmirdən dördtilli süngü keçirilmişdir.

b) inv. 452. Düzbucaqlı üçbucaq formasında olan bu bayrağın (ölçüləri 143 x 105 x 93,5 sm) üz və astar tərəfləri müxtəlif növ parçalardan tikilmiş, 1926-cı ildə bərpa zamanı üz astardan ayrılmışdır. "Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyi üzrə bələdçi" kitabında verilmiş qısa məlumatlara görə, məğlub edildikdən sonra xan adından məhrum edilmiş şəkili Səlim xana mənsub

Inv. № 452
(fragmentlər)

olan bu döyüş bayrağı, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, 1806-cı ildə baş verən hücum zamanı düşmənin əlinə keçmişdi¹. Yenə həmin mənbəyə görə, bayraq 1606-cı ildə hindistanlı Hacı Hüseyn tərəfindən hazırlanmış², Nadir şahın Hindistan yürüşündə əldə etdiyi qənimətlərdən olmuşdur. Tarixən məlumdur ki, Nadir şahın bir qədər əvvəl Şəki valisi təyin etdiyi Hacı Çələbi Şəki vilayətini müstəqil xanlıq, özünü isə xan elan etmişdi. Yalnız uzun müddət (1744-1746) davam edən qanlı döyüşlərdən sonra "Gələsəngörəsən" qalasında mühasirəyə alınmış Hacı Çələbi Nadir şah hakimiyyətini tanıdığını bildirdi. Nadir şah məxsus bayraq elə həmin dövrdən Şəki xanlığının bayraqlarından biri oldu (bu bayrağın hədiyyə və ya döyüş qəniməti kimi əldə edilməsi haqqında məlumat yoxdur).

Bayrağın üz tərəfində sarıya çalan açıq qəhvəyi (bej) tirmə parçanın yerliyində cərgə ilə butalar salınmışdır (foto 4). Qırmızı çiçək və yaşıl yarpaqlardan tərtib edilmiş butaların bir cərgəsi sola, digəri isə sağa tərəfdir. Bayrağın açıq qəhvəyi (bej) rəngli saya parçadan olan astar

1. Пытебодитель..., с. 15.

2. Yenə orada.

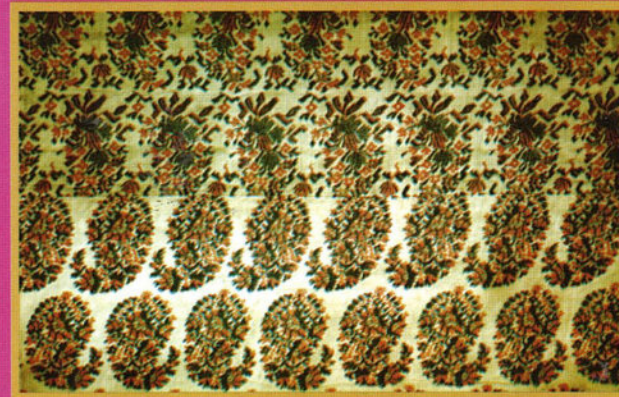

Foto 4

hissəsinin üzərində əvvəldən olan sanskrit yazılarla yanaşı, sonradan ərəb və fars dillərində əlavələr edilmiş. Quranın müxtəlif surələrindən ayələr, eləcə də həmin ayələrin başlanğıcında mənası, məqsəd və mahiyyəti bu gün də alimlər üçün anlaşılmaz qalan, "Allahın sirri" hesab edilən bir və ya bir neçə hərf verilmişdir (mim, ha, mim, dəl; dəl, mim, ha və s.). Bayraq qumaşı üzərindəki yazılar onu üç hissəyə - ortada yerləşən böyük kvadrata və kənarlarda yerləşən iki düzbucağa bölür. Böyük kvadrat hər birində Quran ayələrindən ayrı-ayrı sözlər olan kiçik kvadrat xanalara (100x100) bölünüb. Böyük kvadratin aşağı haşiyələrində və bütövlükdə bayrağın kənarlarında da Quran ayələri verilmişdir. Düzbucaqlı üçbucaqlarda da içərisində Quran yazıları olan kvadrat xanalar, müxtəlif ayə və kiçik surələr yerləşdirilmiş, Allahın epitetləri qeyd edilmiş, sağ düzbucaqlıda, həmçinin, döyüşdə qələbəyə inam və ümid yaradan Quran ayəsi "Kömək allahdandır və yaxın qələbə" - verilmişdir.

Bayrağın üz tərəfində demək olar heç bir zədə olmasa da, astar hissəsindəki yazıların bir hissəsi muzeydə saxlanma şəraitinin qənaətbəxş olmaması üzündən pozulmuş, hətta oxunmaz hala düşmüşdür. Bununla belə, bəzi silinmiş, lakin çox mühüm olan yazılar muzeyə təhvil verilərək onun elmi pasportunda (görünür, muzeyin o illər əməkdaşı olan İsa Əzimbəyov tərəfindən) ərəb əlifbasında (bayraqda olduğu kimi) qeydə alınmışdır: "Böyük sultan, ən böyük xaqan, insanların başlarının ağası Nadir şah, Allah onun hakimiyyətini əbədi etsin, 1155/1742-43-cü il".

Bayraq sapı (uzunluğu 297 sm, kəsikdə diametri 3,8 sm) qara və yaşıl rənglərə boyanmışdır. Mis ucluq (uzunluğu 29 sm) üç hissədən ibarətdir. Konusvari borunun başına əzilmiş kürə formasında olan "alma" taxılmışdır. Üst hissə ortası qabarıq, yarpaq formasında kəsilmiş içi boş ucluqdan ibarətdir. Bütün ucluq qızıl suyuna salınmışdır. Yarpağın uzunluğu 26 sm, eni 16 sm, qalınlığı 16 sm-dir.

Inv. № 453

inv. 453. Düzbucaqlı üçbucaq formasında ikiqat ipək parçadan əl ilə tikilmiş bayrağın (ölçüləri 224x178x137sm) zamanın təsirindən çox solmuş naxışlı çəhrayı qanovuzdan olan bir üzündə mavi və qızılı saplarla gül budağı üstündə oturmuş və dimdik-dimdiyə dayanmış quş və balıq təsvirləri toxunmuşdur. Bayrağın göy xara ipəkdən olan o biri üzünə, qızılı ipək saplarla toxunmuş uzunsov yarpaqvari damaların içinə qızılı və yaşıl saplarla gül ornamentləri salınmışdır. Bayrağın iki tərəfdən kənarlarına saçaq çevrilmiş, nazik zərxara köbə üzərində quş, dovşan, gül və yarpaq təsvirlərindən ibarət ornament salınmış, köbənin qırağına güləbətin saplardan saçağı olan ensiz qızılı lent tikilmişdir. Qumaşın bayraq ağacına taxılması üçün tikilmiş üst sapı qara, alt sapı qəhvəyi rəngdə olan nazik

Inv. № 453

(Fragment)

ipək (liberti) torbacıq zamanın təsiri ilə demək olar tamam üzülərək sap halına düşmüşdür.

Bayraq ağacının sapı (uzunluğu 228 sm, kəsikdə diametri 3,6 sm-dir) qara boya ilə örtülmüşdür. Qızıl suyuna salınmış üç hissəli mis ucluq (uzunluğu 52 sm, eni 12 sm) konusvari borudan, ona taxılmış içi boş "alma"dan və "alma"nın üst hissəsinə birləşdirilmiş ortası qabarıq, kənarları qırçın içi boş yarpaqdan ibarətdir.

Inv. № 461

İrəvan xanlığının bayraqları

1827-ci ilin payızında, demək olar ki, bütün Cənubi Qafqazda möhkəmlənmiş və Azərbaycan xanlıqlarının əksəriyyətini ələ keçirmiş rus qoşunları general İ.Paskeviçin başçılığı ilə İrəvan xanlığının paytaxtı İrəvan şəhərinə - qalasına yaxınlaşdılar. Əhalisinin əksəriyyəti azərbaycanlılardan ibarət olan İrəvan xanlığında, İ.Paskeviçin özünün yazdığı kimi, on min müsəlman (azərbaycanlı), üç min erməni yaşayırdı. Başlıca olaraq, məhz bu ermənilər xanlığın ərazisini, o cümlədən İrəvan qalasını ələ keçirməyə çalışan rus qoşununa hər cür yardım göstərirdilər¹. Ciddi müqavimətə baxmayaraq İrəvan qalası 1827-ci il oktyabr ayının 1-də rus qoşunları tərəfindən işğal edildi. Dövrün ədəbiyyatından görünür ki, əsirlər və qənimətlə yanaşı İrəvan xanlığının dörd bayrağı da rus qoşunlarının əlinə keçmişdi². Qafqaz Hərbi Tarix muzeyinin bələdçi kitabındakı məlumat həmən bayraqların bu muzeyin fondlarında saxlanıldığından xəbər verir³. Bunlardan biri İrəvan xanlığının sərdarı

1. Azərbaycan tarixi, c. IV, s. 46; Bax: F.Əliyev, U.Həsənov. İrəvan xanlığı. Bakı, 1997.

2. Плотто В.А. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях (с.I-V), СПб, 1855-1891, с. III, б. III, s. 518.

3. Путеводитель..., s. 27 (№ 115, 116)

Hüseyn xana məxsus 1 oktyabr 1827-ci ildə əldə edilən standart (tuğ), digər üçü isə kitabda "знамена персидских пехотных полков" (İran piyada alaylarının bayraqları) adı ilə qeyd olunan bayraqlardır¹. 1924-cü ildə bu bayraqlardan yalnız ikisi Azərbaycan SSR Dövlət Muzeyinə (Azərbaycan Tarixi Muzeyinə) verilmişdi.

a) inv. 461. İrəvan sərdarına məxsus bu bayrağın qumaş hissəsinin ölçüləri 145x261x217 sm-dir. Tünd qırmızı mahud parçadan, düzbucaqlı üçbucaq formasındadır. Bayrağın yuxarı enli hissəsində şir və günəş (şirixurşid) təsvirləri qurama üsulu ilə tikilmişdir. Sarıya çalan açıq qəhvəyi (bej) rəngli quramadan hazırlanmış şir yandan təsvir olunmuş, quyruğu belinə qatlanmış, sağ qabaq pəncəsi qaldırılmışdır. Şirin gözləri qara və sarı, dişləri, dili və caynaqları sarı saplarla tikilmişdir. Şirin arxasından yarım dairə formasında çıxan insan sifətli günəş sarı mahud parçadan quranmışdır. Günəşin burnu və qaşları qara, gözləri isə qara və sarı saplardan tikilmişdir. Mavi parçadan olan günəşin şüaları açıq qəhvəyi ipək saplarla bayrağın qumaşına tikilmişdir. Şir və günəşin təsvirindən yuxarıda, ona paralel olaraq, biri-birinin yanında, açıq qəhvəyi mahud parçadan iki altıguşə kartuş quranmışdır. Şirin quyruğu yanındakı kartuşda ərəb dilində - "Mən [şəriət] qanuna uyğun hərəkət edirəm" və "1241" (h.)-ci il (1825/26), digərində isə - "Kömək allahdandır, yaxın qələbə" və "1241" (h.) sözləri təkəlduz tikməsi ilə qara ipək saplarla tikilmişdir.

Bayrağa müxtəlif rəngli (qəhvəyi, qızılı və bej) ipək saplardan saçaq salınmışdır. Bayraq qumaşını bayrağın sapına taxmaq üçün tikilmiş torbacıq yaşıl mahud parçadandır. Bayrağın hər iki üzündəki təsvirlər eynidir. Qarağacdən düzəldilmiş bayraq sapı (uz. 260 sm, kəsikdə diametri 3,8 sm) laklanmışdır. Onun yuxarı hissəsinə gümüşü saplardan toxunmuş uzun qotaz asılmışdır.

b) inv. 473. Bayrağın qumaş hissəsi (ölçüləri: 156x156 sm) zoğalı rəngli dördkünc ipək qanovuz parçadandır. Ortasına zamanın təsirindən bej rəngini almış, bayraq muzeyə qəbul edilərkən elmi pasportdakı qeydə əsasən ağ rəngdə olmuş dördkünc qanovuz parça quranmış, onun üstündə təbii boyalarla şir və günəş (şirixurşid) təsvirləri çəkilmişdir. Yan tərəfdən təsvir edilən şir başını arxaya döndərmiş, qabaq sol pəncəsində qılınc tutmuş, quyruğunu belinə tərəf yuxarı qaldırmış şəkildə təqdim edilmişdir.

1. Путеводитель..., S. 27 (№ 115, 116)

Inv. № 473

Şirin arxasında doğan sarı günəş və onun qızılı şuaları görünür. Şirin başı üstündə damcıvari sarı kartuşda "Əs-sultan ben əs-sultan şah Fəthəli Qacar, 1239" sözləri yazılmışdır. Bayraq qumaşının zoğalı hissəsində əmələ gəlmiş üçbucaqların hər birində yerləşdirilmiş yerliyi qara olan dörd kartuşun içərisində sarı rəngli hərflərlə aşağıdakı Quran ayələri yazılmışdır: aşağıda sağda - "Möminləri müjdələ", solda - "Kömək allahdandır və yaxın qələbə", yuxarıda sağda - "Həqiqətən biz sənə açıq-aşkar bir qələbə bəxş etdik", solda - "Mərhəmətli, rəhimli allahın adı ilə".

Bayrağın üz və astar üzlərindəki təsvirlər biri digərini təkrarlayır. Bayrağın, xüsusilə sağ tərəfdən parçası zədəlidir. Parçaya bayraq sapını taxmaq üçün tikilmiş torbacıq qırmızı mahud parçadandır. Qarağacdən düzəldilmiş bayraq sapı (uz. 261 sm, kəsikdə diametri 3,8 sm) lakla örtülmüşdür. Sapın aşağı hissəsinə taxılan alt ucluğu dəmirdən konusvari formada düzəldilmişdir (uz. 14,5 sm). Burulmuş gümüşü iplərdən toxunmuş qotaz bayraq sapının başına salınmışdır.

Bayrağın üzərindəki hicri 1239-cu il tarixi onun 1823/24-cü ilə aid olduğunu bildirir.

Cənubi Azərbaycan xanlıqlarına (Təbriz və Xoy) aid bayraqlar

1804-cü ilin yayında, I Rusiya-İran müharibəsinin başlanğıcında, general P.D.Sisianovun başçılıq etdiyi rus qoşunları İrəvan qalasını mühasirəyə aldı. Şahzadə Abbas Mirzə qoşunu ilə xanlığın köməyinə gəlsə də, vəziyyətin gərginliyi İrəvan xanlığının başçısı Məhəmməd xanla müttəfiqlik edən naxçıvanlı Kəlbəli xanı İran hökmdarı Fətəli şah Qacara müraciət etmək məcburiyyətində qoydu. Fətəli şahın əmri ilə Xoy və Təbriz xanlıqlarından göndərilmiş qoşun dəstələri irəvanlıların köməyinə gəldi¹. İyulun 15-də başa çatan döyüş heç bir tərəfə qələbə gətirməmiş, böyük itkilər verən rus ordusu iki zəmburək və iki bayraq ələ keçirə bilməmişdi². Hər iki bayraq "персидские знамена" (İran bayraqları) adı ilə Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinə təhvil verilmiş, onları müşayiət edən sənədlərdə konkret mənsubiyyətləri göstərilməmişdir³. Lakin İran qoşunları tərkibində şahzadə Abbas Mirzənin sərbazlarının, İrəvan, Təbriz və Xoy xanlıqlarının dəstələrinin və çox güman ki, Fətəli şahın özünün xüsusi mühafizə dəstəsinin olduğunu, bayraqların Tiflis yeqer alayının döyüşçüləri tərəfindən əldə edildiyini, həmin alay ilə sol cinahda, mənbənin verdiyi məlumata görə, məhz Təbriz və Xoy süvarilərinin vuruşduğunu nəzərə alsaq⁴, döyüş meydanından qənimət kimi əldə edilən bu iki bayrağın Təbriz və Xoy xanlıqlarına aidiyyətini təsdiq etmək olar.

a) inv. 445. 1803-cü il iyulun 15-də İrəvan yaxınlığındakı döyüşdə P.D.Sisianovun başçılıq etdiyi rus ordusunun qənimət kimi əldə etdiyi iki bayraqdan biri. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin "Bələdçi kitabı"ndakı məlumata görə, bu bayraq 9-cu Yeqer alayının poruçiki Savranov tərəfindən əldə edilmişdi⁵.

Bayrağın xara ipəkdən olan qumaşı (ölçüləri: 167 x 151 sm) moruğu rəngdədir. Bayraq sapının yanındakı hissədə yuxarıdan aşağıya doğru qızılı saplarla çəkilmiş düzbucaqlıların içərisində həmin saplarla Quran ayələri və ifadələri verilmişdir. İki cərgədə düzülmüş düzbucaqlıların

1. Bax: M.Süleymanov. İrəvan xanlığının Rusiyaya birləşdirilməsi tarixindən. Bakı, 1997, s. 77-78.

2. Yenə orada, s. 80.

3. Bax: *Путеводитель...*, s. 16.

4. M.Süleymanov. Göstərilən əsəri, s. 79.

5. *Путеводитель...*, s. 16, № 58.

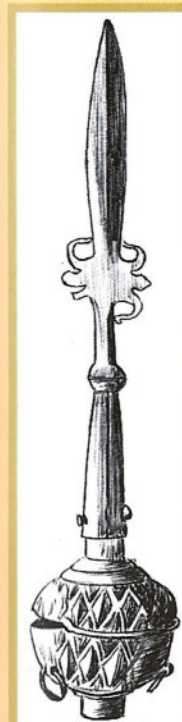

İnv. № 445

(10x2) hər birinin içərisində "Allahdan başqa ilahi yoxdur", "Məhəmməd allahın elçisidir" ifadələri bir neçə dəfə təkrar olunmuşdur. Bu yazılar elə toxunmuşdur ki, onların bir hissəsini bayrağın üz, bir hissəsini isə astar tərəfindən oxumaq olur. Düzbucaqlıların əmələ gətirdiyi sütun boyunca yuxarıdan aşağıya, nəbati naxışlı kiçik xonçalarla biri-birindən ayrılan həmin ifadələr yerləşdirilmişdir. Bayraq sapına paralel olan hissənin kənarında da bir cərgədə nəbati naxışlı medalyonlarla ayrılan "bismillahir-rəhmanir-rəhim" ifadəsi beş dəfə təkrar olunmuşdur. Bayrağın orta hissəsində biri-birinin içərisində yerləşdirilmiş üç ayparanın təşkil etdiyi dördü bütöv və görünür, ikisi yarımçıq olan ellipsvari, onların arasında isə ikisi bütöv və biri yarımçıq olan dairəvi medalyonlar verilmişdir. Qızılı saplardan tikilmiş bu medalyonların içərisində nəbati ornament və ərəb yazıları salınmışdır. Nəstəliq xətti ilə yazılmış bu yazılarda "Bismillahir-rəhmanir-rəhim", "Lə ilahə illəllah və Muhəmməd rəsulillah", "Məhəmməd, Əbu Bəkr, Ömər, Osman, Əli", "Ya fəttah" sözləri bir neçə dəfə təkrarlanır.

Bayraq qumaşı əl ilə iki parçadan tikilib. Parçanın xüsusi olaraq bayraq üçün toxunduğu görünür. Bayrağın sapa taxılan torbacığı sarı-qızılı rəngli atlasdan tikilmişdir. Hər iki üzündəki təsvirləri eynidir.

Bayrağın sağ tərəfdən alt hissəsi başdan-başa süzülmüşdür.

Şəkil 5

İnv. № 449

Ortasındakı süzülmənin qarşısını almağa çalışan bərpacı həmin hissəyə kobud yamaq salmışdır.

Bayraq sapı (uzunluğu 260 sm, kəsikdə diametri 3,8 sm) sarı boya ilə rənglənməmişdir. Ucluq (uzunluğu 37 sm, eni 9 sm) qızıl suyuna salınmış misdəndir. Qısa boru parçasına iki yarımkürədən ibarət içi boş "alma" taxılmışdır. "Alma"-nın başına konus şəkilli borusu və zambağa bənzər naxışı olan nəstərə oxşar yastı ucluq salınmışdır. Ucluğun həndəsi naxışlarla bəzənmiş "alma" hissəsinin iki halqası var (şək. 5). Bu halqalara 89 sm uzunluğu olan ipək burma saplardan toxunmuş qaytan vasitəsilə hər birinin uzunluğu 24 sm olan iki qotaz asılmışdır.

b) inv. 449. Beşguşə formalı bu bayrağın xara ipəkdən olan moruğu yerlikli qumaşı (160 x 157 sm) əl ilə bir-birinə tikilmiş müxtəlif həndəsi və nəbati ornamentli beş parça zolağından və bu zolaqları dörd tərəfdən əhatə edən enli haşiyədən ibarətdir. Haşiyənin moruğu yerliyi üzərində içərisində romb olan səkkizləçəkli gül və içərisində səkkizguşəli ulduz olan səkkizləçəkli başqa bir gül salınmışdır. Bayraq muzeyə təhvil verilərkən tərtib edilmiş elmi pasportda "персидское знамя" kimi qeydə alınmış, onun İrəvan yanındakı döyüşdə əldə edildiyi bildirilmişdir. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin "Bələdçi" kitabında olan qeydə əsasən bu bayraq Fətəli şahın özünün başçılıq etdiyi İran ordusunun hücumunun dəf edilməsi

Inv. № 449 (fragment)

zamanı Tiflis alayı tərəfindən döyüş meydanından götürülmüşdür.

Bayrağın yuxarıdan ikinci və beşinci zolaqları yaşıl və qızılı-sarı saplardan toxunmuş müxtəlif formalı (kvadrat, üçbucaq, romb, səkkizguşə) həndəsi və nəbati fiqurlardan ibarətdir. Fiqurlar biri-birinə oxşasa da hər bir parça zolağı özünəməxsus görünüşə malikdir. Bayrağın yuxarıdan birinci zolağı yerliyi yaşıl, üstündə qızılı-sarı saplarla toxunmuş iki müxtəlif formalı medalyonlar salınmış xara ipəkdəndir. Kiçik medalyonun üçbucağabənzər aşağı hissəsində çox çətinliklə "Allah", "Məhəmməd", "Əli" ifadələri kimi oxunan yazıların olduğunu ehtimal etmək olur. Bayrağın yuxarıdan üçüncü, yerliyi moruğu olan zolağının üstündə qızılı və qəhvəyi saplarla nəbati və həndəsi naxışlı fiqurlar salınmışdır. Onun yanındakı parça zolağının çox hissəsi bərpanın düzgün yerinə yetirilməməsi nəticəsində demək olar tamamilə dağılmışdır. Bayrağın muzeyə təqdimatı dövründən qalan foto-şəkildən və "Bələdçi" kitabındakı məlumatdan göründüyü kimi, bayraqda döyüş prosesində əmələ gələn güllə yerləri olmuşdur¹. Bayraq ağacına (uzunluğu 260 sm, kəsikdə diametri 3,8 sm) taxılan torbacığın rəngi zamanın təsirindən dəyişərək, yaşılımtıl-sarı rəng almışdır. Bayraq sapı və ucluğu (uzunluğu 37 sm, eni 9 sm) həmin döyüş meydanından götürülmüş digər bayraqda (inv. 445) olduğu kimidir. Hazırda yenidən bərpaya böyük ehtiyacı olan bu bayraq ilk, qeyri-professional bərpa zamanı nazik tül parçası üzərinə jelatin vasitəsilə yapışdırılmış, nəticədə bayrağın astar hissəsindəki naxışlar örtülmüş, həm də parçası çox yerlərdə tamamilə süzülmüş və cırılmışdır.

¹ *Путеводитель..., с. 16, № 58 ("Знамя пробито в нескольких местах пулями").*

Inv. № 469

Qarabağ xanı Mehdiqulu xana imperator I Aleksandrın verdiyi fəxri bayraq (inv.469)¹

Qarabağ xanı İbrahimxəlil xan öz ailəsi ilə birlikdə çar ordusu mayoru Lisaneviçin dəstəsi tərəfindən qətlə yetirildikdən sonra Rusiya hərbi komandanlığı qarşısına Qarabağ xanı təyin etmək problemi çıxır. Xanın böyük oğlu Cəfərqulu ağanın onsuz da Rusiyaya sədaqətli olduğunu nəzərə alan rus komandanlığı onun qardaşı, bəzən Qacarlara olan meylini gizlətməyən Mehdiqulu xanı öz tərəfinə çəkmək üçün ona Qarabağın idarə olunması haqqında fərman təqdim edir. Bununla yanaşı Mehdiqulu xana "xan" titulunun verilməsi xahişilə imperatora müraciət olunur. 10 sentyabr 1806-cı ildə imperator I Aleksandr "Mehdiqulu xana ali sərəncam və Qarabağ əhlinə vədlər" fərmanını imzaladı. Qarabağ xanı təyin olunan Mehdiqulu xana hakimiyyət rəmzi kimi bayraq və qılınc göndərilməsi qərarı qəbul edildi. Ona rus ordusunun general-mayoru, qardaşı Cəfərqulu

¹ *Путеводитель..., с. 53, № 224.*

xana isə - polkovniki rütbəsi verildi¹.

İmperator I Aleksandr tərəfindən vəd edilən bayraq bir il sonra - 1807-ci ildə Mehdiqulu xana təqdim edildi. 1838-ci il oktyabrın 30-da imperator I Nikolay Qarabağ xanlarının bu bayraqdan hakimiyyət rəmzi kimi istifadə etmək hüququnu təsdiq etdi².

Bayrağın Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinə verilməsi vaxtı məlum deyil. 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinə təqdim edilmişdir. Bayraq qumaşı (ölçüləri 115 x 100 sm) zamanın təsirindən saralmış dördkünc ikiqat ağ qanovuz ipək parçadandır. Sonralar bərpa zamanı həm üz, həm də astar hissəyə oxra rəngli tül parça tikilmişdir. Bayrağın hər iki üzündəki təsvirlər eynidir. Hər iki tərəfdə Rusiya imperiyasının gerbi təsvir olunmuşdur. Boz rəngli ikibaşlı qartalın dimdiyi, gözləri, caynaqları və caynaqlarında tutduğu hakimiyyət rəmzləri, eləcə də qartalın hər iki başında və başlarının üstündə, ortada təsvir edilmiş iki kiçik və bir böyük tac qızılı rəngdədir. Tacların üstü göy və qırmızı daşlarla bəzənmişdir. Qartalın sinəsində qızılı haşiyəsi olan Avropa qalxanı təsvir edilmişdir. Qalxanın üzərində ağ, qırmızı və boz rənglərlə Moskva şəhərinin gerbi - Müqəddəs Müzəffər Georginin əksi verilmişdir. Bayrağın kənarlarına gümüşü güləbətin saplarla bafta tikilmiş, onun üzərində isə uzunsov dairələrdə səkkizləçək güllər və xaçlar salınmışdır. Bayrağa üç tərəfdən qızılı saplardan və altıləçəkli gül formasında olan zərif gümüş asmalardan saçaq tökülmüşdür. Bayrağın parçasının saxlanma vəziyyəti nisbətən qənaətbəxş olsa da, qartal təsvirindəki rənglər bəzi yerlərdə tökülmüş və ya çatlamışdır. Bayraq ağacı (uz. 330 sm, kəsikdə diametri 4,6 sm) iki hissədən düzəldilmiş, bir-birinə 9 sm uzunluqda qızıl suyuna salınmış polad halqa ilə birləşdirilmişdir. Bayraq ağacının yuxarısına 28 sm uzunluqda, gümüş saplardan düzəldilmiş qotaz asılmışdır. Bayraq ağacının ucuna gümüşü və qızılı saplardan, başında qotazı olan iki qaytan taxılmışdır. Ağacın alt hissəsinə taxılmış alt ucluq ucukəsik konus formalı dəmirdən hazırlanmışdır.

1. Дубровин Ф. История войн и владычества русских на Кавказе. с. I-V, СПб (1871- 1888), с. V, с. 52-54.

2. Qarabağnamələr. Bakı, 1991, c. 2, s. 202 (Mir Mehdi Xəzaninin "Kitabi tarixi Qarabağ" əsərindən).

Atlı - müsəlman alaylarının bayraqları

Türkmənçay müqaviləsindən az sonra, hələ də davam edən rus-türk müharibəsində iştirak etmək üçün, işğal edilmiş Cənubi Qafqazın müsəlman vilayətləri əhalisindən, o cümlədən azərbaycanlılardan ibarət atlı-müsəlman alayları və Kəngərli süvari dəstələri formalaşdırıldı¹. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin "Bələdçi" kitabındakı məlumata görə, türklərlə müharibədə rus ordusu tərkibində döyüşən bu alaylara göstərdikləri hünərə görə 1830-cu ildə Rusiya imperatoru tərəfindən yeni fəxri bayraqlar təqdim edildi. Sonralar birinci və ikinci alayların bayraqları Bakı və Şuşanın dövlət idarələrinə, üçüncü və dördüncü, eləcə də Kəngərliyə məxsus bayraqlar isə Tiflis muzeyinə verildi. 1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Muzeyinə ikinci atlı-müsəlman alayının döyüş və ikinci və dördüncü alayların fəxri bayraqlarından başqa bütün döyüş və fəxri bayraqlar təqdim edildi (birinci alayın fəxri bayrağı, həmin eksponatın fondada olan elmi pasportundakı qeydə əsasən, Azərbaycan Cümhuriyyəti dövründə - 1919-cu ildə yaranmış "İstiqlal" muzeyindən verilmişdir). Hazırda həmin bayraqlar 456-460, eləcə də 432 və 462 inventar sayları ilə Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Yeni Tarix fondunda saxlanılır.

Birinci atlı-müsəlman alayının döyüş və fəxri bayraqları:

Bu alay 1828-ci ilin sonunda Qarabağın müsəlman-azərbaycanlı əhalisindən təşkil olunmuşdu². Alayın komandiri rus zabitlərindən təyin edilsə də komandir köməkçisi ştabs-kapitan Gülməmməd bəy olmuşdur.

Inv. 460. Birinci alayın döyüş bayrağı - Bayrağın moruğu rəngli qumaşı dördkünc qanovuz ipəyindəndir (ölçüləri: 107 x 105 sm). Bayrağın ortasında anilin boyalarla ikibaşlı qartal təsvir edilmiş, üst hissədə isə üzərində yazı olan lent yerləşdirilmişdir. Öz görünüşü ilə Rusiya-dövlətinin gerbi olan ikibaşlı qartaldan fərqlənən bu təsvirin iki başının arasında qızılı rəngli, üstü qırmızı, göy daş-qaşlı, xaç nişanlı tac çəkilmişdir. Qartalın özü qara-boz-yaşıl, dilləri qırmızı, gözləri ağ rəngdədir. Sinəsində qızılı haşiyəli qırmızı fonda "H" hərfi və "I" rəqəmi olan qalxan təsviri vardır. Qartal caynaqlarında iki adi və iki qısalüləli topun lülələrini tutmuşdur. Qartalın o

1. Путьеводитель..., с. 28-29, № 134-141; bax həmçinin:

Ибрагимбейли Х.М. Россия и Азербайджан в первой трети XIX века. М., 1969, с. 230.

2. Bax: H. İbrahimbəyli. Göstərilən əsəri, s. 251.

Inv. № 460

biri caynağında dəfnə yarpaqlarından toxunmuş çələng təsvir edilmişdir. Qartalın başı üzərindəki lentdə ərəb dilində - "Xeyirxahlıq xeyirxahlıqla mükafatlandırılır. Ədalətli sultan, Allahın yerdə olan kölgəsi" - sözləri yazılmışdır. Bayrağın alt hissəsində qısa yaşıl lentin üstündə fars dilində - "birinci alay" sözləri yazılmışdır. Bayraq qumaşına üç tərəfdən gümüşü saçaq salınmışdır. Parça bir neçə yerdən, xüsusilə alt küncdən süzülmüşdür.

Bayrağın ağac sapı sarı boya ilə rənglənmiş, ortasına əl tutmaq üçün dəmir dəstək taxılmışdır. Dəstəklə parça arasında saçaqları olan məhdudlaşdırıcı yerləşdirilib. Bayrağın sapına üzərində 134 rəqəmi olan kiçik metal lövhəcik vurulmuşdur.

Bayrağın misdən olan, qızıl suyuna salınmış ucluğu üç hissəlidir (hazırda yalnız iki hissəsi qalmış, şış uc hissəsi sınımışdır). Konusvarı borunun üstünə içi boş "alma" taxılıb. Bayraq ağacına gümüş saplardan toxunmuş, başı qotazlı iki qaytan bağlanmışdır.

inv. 462. Birinci alayın fəxri bayrağı - Artıq qeyd etdiyimiz kimi, başqa bayraqlardan fərqli olaraq, birinci və ikinci atlı-müsəlman alaylarının bayraqları bu alaylar buraxıldıqdan sonra Bakı və Şuşa dövlət idarələrinə təhvil verilmişdi. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin "Bələdçi" kitabında ikinci atlı-müsəlman alayının bayraqları haqqında heç bir

Inv. № 462

məlumatın olmaması həmin bayraqların Şuşada qalması ehtimalını yaradır. Birinci atlı-müsəlman alayının döyüş bayrağının Tiflis muzeyində saxlanmasına baxmayaraq, onun fəxri bayrağı, görünür, Bakıda qalmış və Azərbaycan Cümhuriyyətinin ilk muzeyi olan "İstiqlal" muzeyinə təhvil verilmişdi (bayrağın fond elmi pasportunda onun "İstiqlal" muzeyindən daxil olması haqqında qeyd vardır)¹.

Birinci atlı-müsəlman alayının fəxri bayrağının dördkünc ağ qanovuz parçadan olan qumaşı (ölçüləri: 110 x 130 sm) vaxtın təsirindən saralmış, bej rəngini almışdır. Ortasında sarı qanovuzdan tikilmiş, dəfnə yarpaqları ilə əhatə olunmuş medalyonun içində qara rəngli ikibaşlı qartal - Rusiya imperiyasının gerbi salınmışdır. Qartalın dili qırmızı, caynaqları sarı rəngdədir. Caynaqlarında adi və qısalüləli top lülələri və hakimiyyət rəmzinə oxşar uzunsov əşya vardır. Qartal hər iki caynağı ilə sarı lent tutmuşdur. Qartalın sinəsində Moskva şəhərinin gerbi - sarı haşiyəli qırmızı qalxan üzərində əjdahanı nizə ilə məhv edən Müqəddəs Müzəffər Georgi təsvir olunmuşdur. Qalxanın sarı haşiyəsi getdikcə daralaraq üstünə daş-qaşlı qızıl tac taxılmış dairəyə çevrilir. Belə bir, lakin daha böyük tac çələngin üstündə yerləşdirilmişdir. Bayrağın dörd küncündə

1. 1919-cu ildə Azərbaycan parlamentinin ildönümü münasibətilə parlamentin binasında açılmış "İstiqlal" muzeyinin eksponatları 1920-ci ildə təşkil edilmiş Azərbaycan Dövlət Muzeyinə (ilk dövrdə "Doğma diyarın tədris muzeyi - İstiqlal" adlanırdı) təhvil verilmişdi. Bax: *Айтен Бахшиева. Из истории музейного дела в Азербайджане. с. 24.*

Inv. № 459

Rusiya imperatoru I Nikolayın venzeli ("N" hərfi və "I" rəqəmi) verilmişdir. Bayraq ağacına taxılmaq üçün tikilmiş torbacıq oxra rəngli parçadandır. Bayrağın ikiqat parçasının hər iki üzündəki təsvirlər eynidir. Bayraq ağacı (uzunluğu 325 sm, kəsikdə diametri 4 sm) tünd qırmızı boya ilə rənglənməmişdir. Bayraq qumaşı sapa taxıldıqdan sonra enli papaqları olan dekorativ mismarlarla ona mıxlanmışdır (bayraq sapı üzərində mismar dəlikləri və bir neçə mismar qalmışdır).

İki hissəli ucluq (uzunluğu 25 sm, eni 8,5 sm) qızıl suyuna salınmış bürüncdən hazırlanmışdır. Alt hissəsi səkkiztilli konusvari borudan, üst hissəsi isə yastı "yarpaqdan" düzəldilmişdir. Bayraq sapına gümüş qotazlı iki lent mıxlanmışdır. Muzeyə təhvil verilərkən bayrağın elmi pasportundakı qeydə əsasən, artıq o zaman onun parçası çox üzülmüş halda idi ("сильно потрепанное").

Üçüncü atlı-müsəlman alayının döyüş və fəxri bayraqları:

Alay Borçalı, Qazax, Şəmsədil və Gəncənin (Yelisavetpolun) müsəlman-azərbaycanlı əhalisindən təşkil edilmişdi. Alay komandirinin köməkçisi Hüseyn ağa olmuşdur. Dövrün mənbələrində alayın döyüşlərdə fərqlənən Yusif ağa Məmməd Həsənqulu oğlu, Əsədulla bəy Vəliəğa oğlu, Şıxməmməd Əlinağı oğlu kimi süvarilərinin adları vardır¹.

inv. 459. Üçüncü alayın döyüş bayrağı - Üzərində olan təsvirlərə görə bu alayın da döyüş bayrağı digər alay bayraqlarında olduğu kimidir.

1. Bax: H.İbrahimbəyli. Göstərilən. əsəri, s. 239-240.

Inv. № 456

Inv. № 457
(fragment)

Əsas fərq bayraq qumaşının sarı qanovuz parçadan tikilməsində, aşağıdakı lent üzərində fars dilində - "üçüncü alay" sözlərinin yazılmasındadır.

inv. 457. Üçüncü alayın fəxri bayrağı - Bu alayın da fəxri bayrağı birinci alayınkı (inv. 462) kimidir. İpək qanovuzdan tikilmiş ağ rəngli bayraq qumaşı zamanın təsirindən saralmışdır (bayraq Muzeyə təhvil verilərkən onun haqqında fond elmi pasportundakı yazılı məlumatda da rənginin ağ olduğu qeyd edilmişdir). Bayraq ikiqat olsa da təsvir birtərəflidir. Bayrağın parça hissəsi çox üzgün vəziyyətdədir. Üstündəki təsvirlərin bir hissəsi pozulmuşdur.

Inv. 456. Dördüncü atlı-müsəlman alayının döyüş bayrağı -

Alay İrəvan və Naxçıvanın müsəlman-azərbaycanlı əhalisindən təşkil edilmişdir. Onun döyüş bayrağı digər atlı-müsəlman alaylarına verilən bayraqlar kimidir. Əsas fərqləndirici əlamət qumaşının mavi rəngdə olması (zamanın təsirindən indi onun rəngi bozumtul mavidir), aşağıdakı lentdə fars dilində - "dördüncü alay" sözlərinin yazılmasındadır.

Inv. № 458

Kəngərli süvari dəstəsinin bayraqları

Dördüncü atlı-müsəlman alayının tərkibində naxçıvanlıların olmasına baxmayaraq Kəngərli nəslə nümayəndələrinin rus komandanlığına müraciəti ilə Kəngərli süvari alayı yaradıldı. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin "Bələdçi" kitabındakı məlumatlara görə "Kəngərli süvariləri bütün Şərqdə özlərinin igidlikləri ilə şöhrət qazanmışdılar; ölümdən qorxmadıqlarını nümayiş etdirmək üçün döyüşə gedərkən, düşmən onları uzaqdan görsün deyə, atlarının boynuna qırmızı kapor taxardılar"¹. Kəngərliyə əvvəlki döyüşlərdə mərdliklə vuruşduqlarını nəzərə alan rus komandanlığı Kəngərli süvari dəstəsini yaratdı. Kəngərli süvarilərinə məxsus döyüş və fəxri bayraqlar hazırda Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Yeni tarix fondunda saxlanılır.

inv. 458. Kəngərli süvarilərinin döyüş bayrağı - Bu bayraq atlı-müsəlman alaylarına verilən bayraqlardan öz yaşıl rəngi və bəzi elementləri ilə fərqlənir. Qanovuz ipək parçadan olan dördkünc bayrağın ölçüləri 134 x 128 sm-dir. Bayrağın üzərində təsvir edilmiş qartal bir qədər sxematik verilmişdir (qanadlar, quyruq, dimdiklər şərti göstərilib, gözlər

1. *Глывебодитель...*, s. 29, № 140.

Inv. № 472

seçilmir). Qartanın sinəsindəki qalxan boz rəngdədir, caynaqlarındakı top lülələrinin təsviri də şərtidir. Digər alay bayraqlarından fərqli olaraq bu bayrağın yuxarı kənarında verilmiş ərəbdilli yazı lent üzərində deyil, bayraq parçasının üstündə verilmişdir: - "Xeyirxahlıq xeyirxahlıqla mükafatlandırılır. Ədalətli sultan Allahın yerdə kölgəsidir. Əl-Murad Kəngərli"¹. Bayrağın qalan elementləri digər alay bayraqlarında olduğu kimidir. Yalnız bayraq ağacı qara rəngə boyadılmışdır.

inv. 472. Kəngərli süvari dəstəsinin fəxri bayrağı - Digər atlı-müsəlman alaylarının fəxri bayraqlarına bənzəyir. Onlardan yaşıl rəngi və ölçüləri (158 x 140 sm) ilə fərqlənir. Qanovuz ikiqat ipək parçadan tikilmiş bu bayrağın ortasında qızılı çələnglə əhatə olunmuş iki başlı qartal ağ fonda yerləşdirilmişdir. Bayrağın üst ucluğu, sapı, qotazları və alt ucluğu da digər fəxri alay bayraqlarında olduğu kimidir.

1. "Bələdçi" kitabındakı məlumatda (*Глывебодитель...*, s. 29, № 140) əl-Murad Kəngərli (Murad-xəlif) Naxçıvan xanlarının soy başçısı adlanır.

Inv. № 438
(üz tərəfi)

Şirvan atlı-milisinin fəxri bayrağı (inv. 438)

Bayrağın dördkünc qumaşı (ölçüləri: 135x139 sm) ikiqat yaşıl qanovuz ipək parçasından tikilmişdir. Onun üst tərəfində Rusiya imperiyasının gerbi - ikibaşlı qartal təsviri vardır. Qartal bir caynağında od püskürən top lülələri və hakimiyyət rəmzini, o birində isə yaşıl dəfnə yarpağından çələng tutmuşdur. Hər iki caynaqlardan uzun zərli lent keçir. Onun dimdikləri, gözləri və caynaqları sarı rəngdədir. Sinəsində zərli haşiyənin içində Avropa tipli qalxan, qalxanın ortasında imperator I Nikolayın venzeli verilmişdir. Bayrağın kənarları boyunca ərəb dilində ənənəvi yazılar vardır ("Ya qoruyan Allah", "Ya kömək edən Allah", "Allahdan kömək və yaxın qələbə", "Möminləri müjdələ"). Bayrağın astar üzündə imperatorun qızıl tacı altında I Nikolayın qızıl boya ilə venzeli verilmişdir. Bayrağın kənarları boyunca kiril əlifbası ilə rus dilində "Ширванской конной милиции за отличие при Рукдже и Донкбар" sözləri

Inv. № 438
(arxa tərəfi)

yazılmışdır. Bayrağın üç kənarına güləbətinlə tikilmiş zər saçaq salınmışdır. Bayrağın parçası qara rəngli bayraq ağacına (uzunluğu 338 sm, kəsikdə diametri 4 sm) mıxlarla bərkidilmişdir. 8 sm uzunluğunda olan alt ucluq dəmirdəndir. Bayrağın bürünc üst ucluğu iki hissədən ibarətdir. Alt hissə bayraq ağacına taxılır, üst hissə isə yarpağa oxşar çərçivə formasındadır. Çərçivənin içərisində dəfnə çələnginə dayaqlanan ikibaşlı qartal təsvir edilmişdir. Onun sinəsində Moskvanın gerbi, caynaqlarında isə top lülələri və çələng vardır. Bayraq ağacının yuxarisına qızılı-gümüşü saplardan iki lent bağlanmışdır. Lentlərin hər biri orijinal formalı qotazlarla tamamlanır.

Inv. № 444
(üz tərəfi)

Zaqafqaziya atlı-müsəlman alayının fəxri bayrağı (inv. 444))

1828-1829-cu illər rus-türk müharibəsi döyüşlərində fərqlənən azərbaycanlılardan təşkil edilmiş bu alay əvvəlcə Qafqazda yerləşdirilmiş, 1834-cü ildə isə Polşaya, antirus çıxışlarını yatırmağa göndərilmişdi. 1848-ci ilə qədər Polşa çarlığının canişini knyaz İ.F.Paskeviçin şəxsi konvoyu kimi Varşavada yerləşdirilən alay həmin il Macarıstan sərhədlərinə, bu dəfə üsyan etmiş macarlara qarşı göndərilmişdi. Sonralar alay 1853-1856-cı illər Krım müharibəsində də iştirak etmiş, 1856-cı ildə buraxılmışdır¹.

1848-1849-cu illərdə baş verən döyüşlərdə fərqləndiyinə görə alaya fəxri (Müqəddəs Georgi) bayraq verilmişdir.

Bayraq qırmızımtıl moruğu rəngli, dörkunc ikiqat qanovuz parçadan tikilmişdir (ölçüləri: 150x140 sm). Bayrağın üz tərəfində qara rəngli boya ilə ikibaşlı qartal təsvir edilmişdir. Qartanın iki başı arasında qızıl tac, sinəsində üzərində I Nikolayın venzeli olan qızılı haşiyəli qırmızı qalxan, caynaqlarında dəfnə yarpaqlarından çələng, ağzında od püskürən top lülələri və hakimiyyət rəmzi kimi tac, eləcə də, uzun zərli lent vardır. Qartal təsvirinin ətrafında, bayrağın dörd kənarında ərəb dilində zərli hərflərlə yazı verilmişdir. Həmin yazının rus dilinə tərcüməsi bayrağın astar üzündə

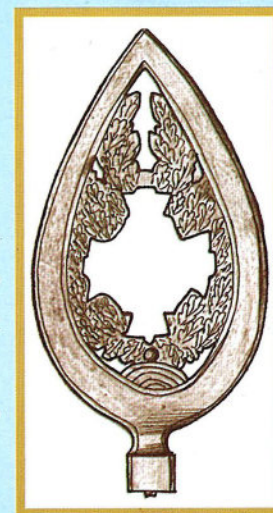
1. *Путеводитель...*, с. 113, № 446.

Inv. № 444
(arxa tərəfi)

I Nikolayın zərli venzeli və onun üzərindəki qızıl tacın dövrəsində bayrağın kənarında verilmişdir: "За отличную храбрость и мужество в делах против мятежных венгров и за сражение 21-го июля 1849 года при г. Дебречин. За отбитие у неприятеля в сим деле четырех орудий". "Üsyançı macarlara qarşı döyüşdə şücaət və mərdliyə görə, 21 iyul 1849-cu ildə Debriçin şəhəri yaxınlığında döyüşə görə, düşmənin əlindən bu əməliyyatda dörd topun alınmasına görə".

Bayrağın parça hissəsinin kənarlarına üç tərəfdən zərli burma saçaq salınmışdır. Bayraq ağacına (uzunluğu 309 sm, kəsikdə diametri 3,7 sm) taxılmaq üçün tikilən enli torbacıq qəhvəyi rəngdədir. Ağacın üst hissəsi qırmızı, alt hissəsi moruğu rəngli boya ilə rənglənib. Parça ağaca mismarlarla bərkidilib (mismarların yeri qalıb). Bayrağın bürünc yastı yarpaq formasında olan ucluğunun içərisindəki çərçivədə palıd yarpaqları arasında ağ mina ilə örtülmüş xaç yerləşdirilmişdi (Müqəddəs Georgi ordeninin xaçı). Hazırda xaç və vaxtilə bayraq ağacına bağlanmış iki qotazlı lent itirilmişdir (şəkl.6).

Şəkil 6

Naxçıvan bəy drujinasının döyüş bayrağı (inv. 468)

Inv. № 468
(üz tərəfi)

Bəy drujinası 1853-cü ilin sonlarında Naxçıvan və İrəvanın bəy ailələri nümayəndələrindən təşkil olunmuşdu. Bu drujinanın yaranmasının təşəbbüskarı və ilk komandiri o zaman podporuçik rütbəsini daşıyan sonuncu Naxçıvan xanı Ehsan xanın oğlu Kəlbəli xan Naxçıvanski olmuşdur. 1854-cü ilin iyununda Krım müharibəsi dövründə, Çingil yüksəkliklərində baş verən döyüşdə göstərdiyi rəşadətə görə Kəlbəli xan 4-cü dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordeni ilə təltif edilmişdi¹. Elə həmin il imperator I Nikolay şəxsən Kəlbəli xanın adına döyüş bayrağı göndərmişdi. Sonralar türklərə qarşı bütün əməliyyatlarda irəvanlılarla birlikdə bu drujinanın yüzlükləri də çıxış etmişdi. Bayraq qumaşı (145 x 120 sm) dördkünc mavi qanovuz ipəyindəndir. Bayrağın üz tərəfində Rusiya imperiyasının gerbi - ikibaşlı qartal təsvir edilmişdir. Qartal öz caynaqlarında qızılı rəngli hakimiyyət rəmzlərini saxlayır. Onun sinəsində imperator I Nikolayın venzeli olan qalxan təsvir olunmuşdur. Bayraq qumaşının yuxarı hissəsində kiril hərfləri ilə: "За царя святой Руси", aşağı kənarında isə "и свободу угнетенной религии" ("Müqəddəs Rusiyanın

1. Путьеводитель..., с. 164.

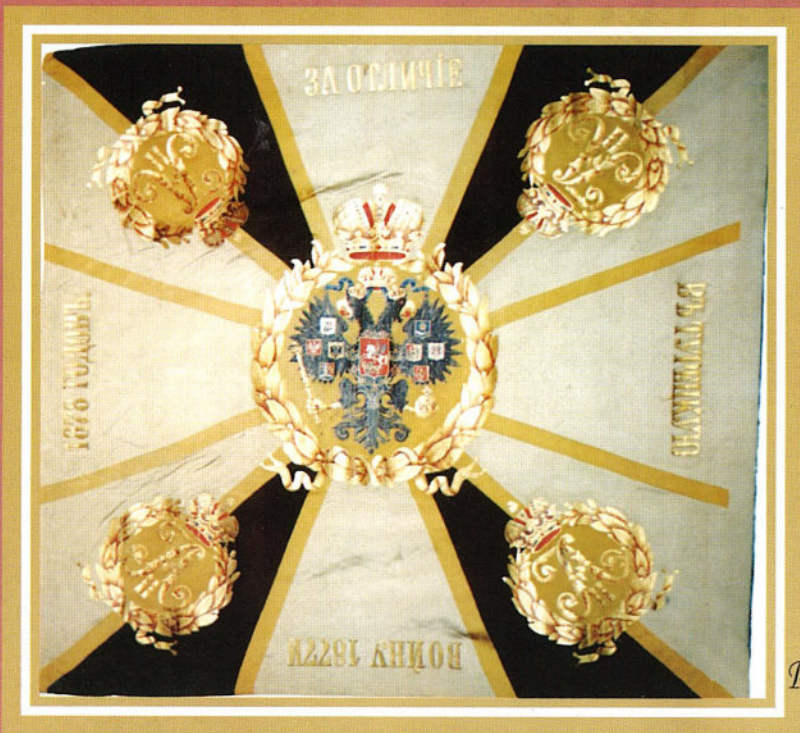

Inv. № 468

(arxa tərəfi)

çarı və məzlum dinin azadlığı uğrunda") yazısı vardır. Bayrağın astar hissəsinin ortasında zərlə ucları yuxarıya aypara təsvir olunmuşdur. Üst kənarı boyunca ərəb əlifbası ilə "Müqəddəs Rusiyanın çarı uğrunda", aşağı hissədə isə rus dilində kiril hərfləri ilə "Знамя бекской дружины 1854 года" ("Bəy drujinasının bayrağı 1854-cü il") sözləri yazılmışdır. Bayrağın hər iki üzünə ensiz açıq-çəhrayı haşiyə - lent salınıb¹. Saxlanma şəraitinin qeyri-qənaətbəxş olması üzündən bayrağın parçası bir çox yerlərdə süzülərək üzülmüş, rəngləri qopmuş, hətta üz tərəfdəki qartalın əksi nəmişlikdən bayrağın o biri üzünə keçmiş, haşiyələrin bir hissəsi sökülmüşdür. Qara rəngli bayraq ağacının (uzunluğu 331 sm, kəsikdə diametri 3,4 sm) 119 sm-lik hissəsinə qara mahud parça sarınmışdır. Onun üstünə yaşıl qaytan qoyulmuş, bayrağın parçası 42 dekorativ mismarla ağacına mıxlanmışdır. Bürünc ucluğun səkkiztilli alt hissəsinə üzərində I Nikolayın venzeli olan yarpaq formasında üst hissə bərkidilmişdir. Bayraq ağacının başına zər saplardan qotazlı iki lent bağlanmışdır. "Bələdçi" kitabındakı məlumata görə Naxçıvan bəy "yüzlükləri" bu bayraqa 1877-78-ci illər hərbi əməliyyatlarında iştirak etmiş, hələ 1874-cü ildə general-mayor rütbəsi almış Kəlbəli xan Naxçıvanski qeyri-nizami süvari briqadasının komandiri təyin olunmuşdu¹.

1. Путьеводитель..., с. 164-165, 169.

Inv. № 470

Zaqatala qeyri-nizami atlı-müsəlman alayının bayraqları

Zaqatala qeyri-nizami atlı-müsəlman alayı 1877-1878-ci illər rus-türk müharibəsi dövründə Zaqatala dairəsi müsəlman-azərbaycanlı əhalisindən formalaşdırılmışdır. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Yeni tarix fondunda həmin alayın dörd yüzlüyünün (yüz nəfərdən ibarət bölüyünün) rəmzləri olan kiçik bayraqları ("сотенные значки") saxlanmışdır. Bu bayraqlarla hərbi əməliyyatlarda İrəvan dəstəsi ilə birlikdə iştirak edən zaqatalalılar döyüşlərdə göstərdikləri rəşadətə görə Müqəddəs Georgi bayrağına layiq görülmüşlər¹.

inv. 470. Müqəddəs Georgi bayrağı - Dördkünc ağır ştof parçadan tikilmiş ağ rəngli bayraq qumaşının (ölçüləri: 150x135 sm) hər iki üzündəki təsvirlər eynidir. Bayrağın üz tərəfində, tən ortada, tünd sarı fonda, imperator tacının altında Rusiya imperiyasının gerbi-qara rəngli ikibaşlı qartal təsvir olunmuşdur. Qızılı rəngli dəfnə çələnginin içərisində yerləşdirilmiş qartalın dimdikləri, caynaqları və caynaqlarda tutduğu hakimiyyət rəmzləri də qızılı rəngə boyanmışdır. Qartalın sinəsində

1. Путьеводитель..., с. 169, № 613.

Inv. № 470
(fragment)

Moskva şəhərinin, qanadlarında isə Rusiyanın səkkiz iri şəhərinin gerbləri təsvir olunmuşdur. Bayrağın ortasındakı çələngdən çıxan günəş şüalarına bənzər qızılı xətlər onu on iki üçbucağa (dörd qara və səkkiz mavi) bölür. Qara üçbucaqlar Müqəddəs Georgi xaçını əmələ gətirir. Üçbucaqların üstündə, bayrağın dörd küncündə ortadakına nisbətən daha kiçik dörd qızılı çələngin içərisində, tünd sarı fonda imperator I Aleksandrın venzeli ("A" hərfi və "I" rəqəmi) təsvir olunmuşdur. Mavi üçbucaqlarda, bayrağın dörd kənarında ayrı-ayrılıqda "За отличие" ("Fərqlənməyə görə"), "в турецкую" ("türk"), "войну 1877" ("müharibədə 1877") və "1878 годов" ("1878 illər") sözləri yazılmışdır ("1877-1878-ci illər rus-türk müharibəsində fərqlənməyə görə"). Bayraq qumaşı 83 dekorativ mismarla qara rəngli, iki gön halqası olan bayraq ağacına (uzunluğu 264 sm, kəsikdə diametri 3,9 sm) mıxlanmışdır. Yarpaq formasında düzəldilmiş çərçivədən ibarət olan ucluq qızıl suyuna salınmışdır. Çərçivənin içərisində vaxtilə yerləşdirilmiş xaç hazırda itirilmişdir. Bayraq ağacının başına Müqəddəs Georgi ordeninin rənglərinə uyğun (narıncı və qara) qotazlı lentlər asılmışdır (hazırda itirilib).

Inv. № 464

Zaqatala qeyri-nizami atlı-müsəlman alayı yüzlüklərinin (1-4-cü) bayraqları

inv. 464. Birinci yüzlüyün bayrağı - Bayraq qumaşı (ölçüləri: 115x115 sm) ikiqat ağ-sarımtıl rəngli nazik qanovuz ipəyindəndir. Onun üzərində bütün bayraq boyu iri çap kiril hərflərlə rus dilində qurama üsulu ilə "ЗАК: ПОЛ: 1 СОТНЯ" ("Zaqatala pol[ku] - alayı I yüzlük") sözləri yazılmışdır. Qurama bənövşəyi rəngli ipək qanovuz parçadandır. Hərflər bej rəngli ensiz parçadandır. Bayrağın üç kənarına zər saçaqlı qızılı haşiyə tikilmişdir.

Qəhvəyi rəngli bayraq ağacına (uzunluğu 246 sm, kəsikdə diametri 3,8 sm) gön halqa salınmışdır.

Qızıl suyuna salınmış bürünc ucluq (uzunluğu 33 sm) üç hissəlidir: üst hissəsi dördtilli ucluqdan, ortası içi boş "alma"dan, alt hissəsi isə konusvarı lülədən ibarətdir. Bayrağın saxlanma vəziyyəti qənaətbəxş deyil, aşağı sol hissəsi tamam üzülmüşdür.

inv. 465-467. İkinci, üçüncü, dördüncü yüzlüklərin bayraqları - Bu bayraqlar quruluşlarına görə birinci yüzlüyün bayrağının eynidir. Fərqləndirici əlamət rənglərində, üstlərindəki yazılarda və ölçülərindədir. İkinci yüzlüyün bənövşəyi rəngli qumaşının (ölçüləri: 102x114 sm) üstündə

Inv. № 465

Inv. № 466

"ЗАК: ПОЛ: 2 СОТНЯ" (Zaq[atala] pol[ku] 2 yüzlük) sözləri vardır; üçüncü yüzlüyün vaxtın təsirindən saralmış, indi bej rəngini almış bayrağı ağ qanovuz ipəyindəndir. Üstündəki "ЗАК: ПОЛ: 3 СОТНЯ" (Zaq[atala] pol[ku] 3 yüzlük) yazısı mavi ipəkdən qurama üsulu ilə tikilmişdir; Dördüncü yüzlüyün bayrağının qumaşı da indi saralmış ağ qanovuz ipəyindəndir. Üstündəki "ЗАК: ПОЛ: 4 СОТНЯ" (Zaq[atala] pol[ku] 4 yüzlük) yazısı açıq-bənövşəyi ipəkdən quranmışdır. Bayraqların mövcud vəziyyəti (xüsusilə 4-cü yüzlüyün bayrağının) qeyri-kafidir.

Inv. № 454

Həştərxan qarnizon alayının bayrağı (inv. 454)

1924-cü ildə Tiflis Hərbi Tarix Muzeyindən təhvil alınarkən tərtib edilən elmi pasportdakı qeydə əsasən bayrağın Həştərxan qarnizon alayına mənsubluğu aydın olur. Bu qeydə görə, 1799-cu ildən həmin alay Qafqaz nizami 13-cü batalyonu adını daşıyırdı. Qafqaz Hərbi Tarix Muzeyinin "Bələdçi" kitabında isə Qafqaz nizami 13-cü batalyonunun 1801-ci ildən Kizlər qarnizon alayının 2-ci batalyonu adlandırıldığı qeyd olunur. Həştərxan qarnizon alayının 3-cü batalyonu isə 1801-ci ilədək Qafqaz nizami 7-ci batalyonu idi.

Bayrağın açıq sarı (görünür, ilk əvvəl ağ) rəngli xara parçasının (ölçüləri: 140x142 sm) tən ortasına qurama üsulu ilə tikilmiş bej rəngli ellips formalı parçanın üstündə, bozumtul-yaşıl palıd yarpaqlarından olan çələngin içərisində Rusiyanın gerbi-ikibaşlı qara qartal yerləşdirilmişdir. Qartalin iki başının arasında nisbətən böyük, hər başında isə ondan kiçik qızıl tac vardır. Qartalin sinəsinə üzərində Moskva şəhərinin gerbi çəkilmiş qızılı haşiyəli qırmızı qalxan taxılmışdır. Qartalin boynuna Müqəddəs Andrey ordeninin ikibaşlı qartal və qalxanlardan tərtib edilmiş qızıl zənciri

Inv. № 730

salınmışdır. Qartalin caynaqlarında hakimiyyət rəmzləri - hökmdar əsası və tac vardır. Bayrağın ortasından kənarlarına doğru, bayraq parçasının üstünə, müqəddəs Vladimir ordeninin qara-qırmızı zolaqlarına bənzər, qurama üsulu ilə rəngli parçalar tikilmişdir. Tünd qəhvəyi rəngli bayraq ağacının (uzunluğu 305 sm, kəsikdə diametri 3,2 sm) üstündə "41 № 527" rəqəmləri yazılmışdır. Bayraq ağacının ortasında enli papaqlı mis mismarlar vurulmuşdur. Ağacın başına taxılmış bürünc ucluğun (uzunluğu 25,5 sm, eni 7,8 sm) üst hissəsi yastı şəkildədir, onun içərisinə isə Rusiya dövlətinin qızıl suyuna salınmış gerbi yerləşdirilmişdir.

Yeni Tarix fondunda saxlanılan müxtəlif dini bayraqlar

inv. 730. XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində hazırlanmış məhərrəmlik bayrağı düzbucaqlı üçbucaq formasında yaşıl rəngli düyüird ipək parçadan, tikiş maşınında tikilmişdir. Bayrağın kənarlarına zərli güləbətindən ensiz zəncirə tikilmiş, gümüşü güləbətindən saçaq salınmışdır. Yaxşı cilalanmış boyasız bayraq ağacına bürünc (latun) ələn taxılmışdır.

Inv. № 1825

inv. 1825. Dördkünc formalı qəhvəyi məxmərdən tikiş məşinində tikilmiş bayraq qumaşının (ölçüləri: 113 x 85,5 sm) tən ortasına güləbətin saplarla dördbucaqlı çərçivə, onun ətrafına isə güləbətdən qızılı bafta salınmışdır. Çərçivənin ortasına çəhrayı məxmərdən qurama üsulu ilə ağızları yuxarıya baxan, iç-içə yerləşdirilmiş iki ayparanın içinə beşguşə ulduz tikilmişdir. Bayrağın kənarlarına və çərçivənin içəri küncələrinə qəhvəyi qaytanla ərəb əlifbasında müxtəlif dini ifadələr tikilmişdir. Çərçivənin içərisində "Əbu Bəkr", "Ömər", "Osman", "Əli", kənarlarında isə ərəb dilində "Allahdan başqa ilahi yoxdur, Məhəmməd onun elçisidir", "Qələbə allahdandır", "Həqiqətən mən sənə aşkar qələbə bəxş etdim" sözləri yazılmışdır.

XIX əsrin sonlarına aid olan bu bayraq 1949-cu ilin dekabr ayında Bakı şəhərinin sakini A.İ. Qubanova tərəfindən Muzeyə verilmişdir.

XX ƏSR AZƏRBAYCAN BAYRAQLARI

Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin 21 iyun 1918-ci il tarixli ilk qərarlarının birində deyilirdi: - Üzərində qırmızı fonda ağ aypara və ağ səkkizguşəli ulduz təsviri olan qırmızı qumaşdan hazırlanmış bayraq Azərbaycanın bayrağı kimi tanınsın (bax: Azərbaycan Respublikası. Sənədlər və materiallar. 1918-1920-ci illər. Bakı, 1998, s.20). Az sonra, elə həmin ilin noyabr ayının 9-da qəbul olunmuş qərara görə "mavi, qırmızı və yaşıl rəngli üç zolaqdan, ağ aypara və səkkizguşəli ulduzdan ibarət" milli bayraq təsis edildi (ARDA, f.894, c.1, iş. 25, v.142). Azərbaycan Milli Şurasının sədri Məmməd Əmin Rəsulzadənin açımına görə milli bayrağın rəngləri: mavi - türk milli mədəniyyətini, qırmızı - müasir Avropa demokratiyasını, yaşıl - islam sivilizasiyasını ifadə edirdi.

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin bayrağı.

Üç rəngdə üfüqi - üstə göy (149x37 sm), ortada qırmızı (149x36,5 sm), altıda yaşıl (149x35,5 sm) zolağı olan dördkünc parçadan ibarətdir. Qırmızı zolağ üzərində qurama üsulu ilə ağ aypara və səkkizguşəli ulduz tikilmişdir.

Muzeydə saxlanılan bu nadir bayrağı 1952-ci ilin 28 May günü ərəfəsində Türkiyədə mühacirətdə olan Məmməd Əmin Rəsulzadə öz xanımı ilə birlikdə hazırlamışdır. Keçmiş mühacir Gülmirzə Bağirov onu qoruyub saxlamış, Bakıya gətirərək, 1998-ci ildə Müsavat partiyasına təhvil vermişdir. 2003-cü ilin iyununda bayraq muzeyin xahişi ilə həmin partiya tərəfindən Azərbaycan Tarixi Muzeyinə təqdim olunmuşdur. Ölçüsü: 109x149 sm.

5098/11452

2. Azərbaycan Respublikasının dövlət bayrağı.

Azərbaycan dövlətinin suverenlik rəmzidir. Azərbaycan Respublikası Ali Soveti Rəyasət heyətinin 5 fevral 1991-ci il tarixli qərarı ilə təsis edilmişdir. Bayraq eyni ölçüdə olan üç rəngdə üfüqi - üstə göy, ortada qırmızı və altıda yaşıl zolaqlı dördkünc parçadandır. Bayrağın hər iki üzündəki qırmızı zolağın ortasında ağ rəngdə aypara və səkkizguşəli ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 104x168 sm.

5058/11363

3. Azərbaycan SSR-in dövlət bayrağı.

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 21 aprel 1978-ci il tarixli qərarı ilə təsis olunmuşdur.

Bayraq iki rəngdə üfüqi zolağı olan dördkünc parçadan ibarətdir: qırmızı rəngli yuxarı zolaq bayrağın eninin dördüdə üç hissəsini, göy rəngli aşağı zolaq isə dördüdə bir hissəsini təşkil edir; qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə, bayraq ağacı yanında qızılı rəngli oraq və çəkcik, bunların üstündə zərlə haşiyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsviri vardır. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir. Ölçüsü: 185x370 sm.

28/7812

4. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının (SSRİ-nin) dövlət bayrağı.

SSRİ Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 7 oktyabr 1977-ci il tarixli qərarı ilə təsis edilmişdir. Dördkünc qırmızı qumaşdan hazırlanmış bayrağın yuxarı küncündə, ağacı yanında qızılı oraq və çəkcik, bunların yuxarısında isə zərlə haşiyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsvir edilmişdir. Bayrağın eninin uzunluğuna nisbəti 1:2-dir. Ölçüsü: 92x184 sm.

5055/11363

5. Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikasının (RSFSR-in) dövlət bayrağı.

Göy və qırmızı rəngdə iki şaquli zolağı olan dördkünc krepdeşin parçadan hazırlanmışdır. Solda yerləşən göy zolaq bayrağın uzunluğunun dördüdə bir, qırmızı zolaq isə dördüdə üç hissəsini təşkil edir. Qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə sarı rəngdə oraq və çəkcik, bunların üstündə beşguşəli qırmızı ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 91x182 sm.

33/7812

6. Belorusiya SSR-in dövlət bayrağı.

İki rəngdə üfüqi – üstdə qırmızı (175x50,5 sm), altıda yaşılımtıl (175x26 sm) zolağı olan dördkünc batistdən hazırlanmışdır. Qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə, bayraq ağacı yanında qızılı oraq və çəkil, bunların üstündə zərlə haşiyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsviri vardır. Bayrağın uzunluğu boyunca ona tikilmiş qırmızı parça üzərində ağ və qırmızı həndəsi fiqurlar şəklində belorus milli ornamenti salınmışdır. Ölçüsü: 76,5x175 sm.

24/7812

7. Ukrayna SSR-in dövlət bayrağı.

Müxtəlif rəngli iki üfüqi zolağı olan ipək parçadandır. Qırmızı rəngli yuxarı zolaq bayrağın yarından çox (93 sm), aşağı mavi zolaq isə az hissəsini (41 sm) tutur. Qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə sarı rəngdə oraq və çəkil, bunların üstündə isə sarı boya ilə haşiyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 134x257 sm.

5057/11363

8. Latviya SSR-in dövlət bayrağı.

Qırmızı, göy və ağ rəngli zolaqlardan ibarət dördkünc bez parçadandır. Üst zolaq qırmızıdır, ondan aşağıda biri digərini əvəz edən ağ-mavi dalğavari zolaqlar (iki ağ, iki mavi) vardır. Qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə sarı rəngdə oraq və çəkil, bunların üstündə isə yenə sarı boya ilə haşiyələnmiş qırmızı beşguşəli ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 78x151 sm.

27/7812

9. Litva SSR-in dövlət bayrağı.

Üç üfüqi zolağı olan düzbucaq formalı süni ipək parçadan hazırlanmışdır. Bayrağın çox hissəsini tutan qırmızı enli zolaq üstə, ensiz ağ zolaq ortada, ona nisbətən enli olan yaşıl zolaq isə aşağıdadır. Qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə qızılı oraq və çəkil, onların üstündə isə zərlə haşiyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 100x200 sm.

30/7812

10. Estoniya SSR-in dövlət bayrağı.

Üç rəngdə üfüqi zolağı olan dördkünc batist parçadandır. Üst və alt zolaqlar qırmızı, orta zolaq isə mavi rəngdədir. Mavi zolağın üst kənarı boyunca iki dalğavari xətt keçir. Üstdəki qırmızı zolağın solunda sarı

rəngdə oraq və çəkil, bunlardan yuxarıda isə sarı rənglə haşiyələnmiş qırmızı beşguşəli ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 77x154 sm.

25/7912

11. Gürcüstan SSR-in dövlət bayrağı.

Üç üfüqi zolağı olan dördkünc süni ipək parçadandır. Üstdə 13 sm enində qırmızı zolağı, ortada təxminən həmin ölçüdə mavi zolağı, altıda isə 55 sm enində qırmızı zolağı vardır. Bayrağın yuxarı sol küncündəki mavi dairədə günəş şüaları ilə haləlanmış qırmızı oraq və çəkil, eləcə də beşguşəli ulduz təsvirləri salınmışdır. Ölçüsü: 81,3x162 sm.

26/7912

12. Ermənistan SSR-in dövlət bayrağı.

Üç üfüqi zolağı olan dördkünc parçadandır. Üstdəki qırmızı zolaq 40 sm, ortadakı firuzəyi zolaq 12,5 sm, altdakı qırmızı zolaq isə 7,5 sm enindədir. Üstdəki zolağın yuxarı sol küncündə qızılı oraq və çəkil, bunların üstündə isə zərlə haşiyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 60x117 sm.

31/781

13. Moldaviya SSR-in dövlət bayrağı.

Üç üfüqi zolağı olan dördkünc parçadandır. Üstdə və altıda təxminən eyni endə (≈ 28 sm) qırmızı, ortada isə nisbətən ensiz (20 sm) açıq yaşıl zolaqları var. Üstdəki qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə qızılı oraq və çəkil, bunların üstündə zərlə haşiyələnmiş qırmızı beşguşəli ulduz təsviri edilmişdir. Ölçüsü: 76x152 sm.

23/7812

14. Türkmənistan SSR-in dövlət bayrağı.

Beş üfüqi zolağı olan dördkünc krepdeşin parçadandır. Alt və üst enli zolaqlar və orta ensiz zolaq qırmızı, onları ayıran iki zolaq isə göy rəngdədir. Üstdəki qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə sarı rəngdə oraq və çəkil, bunların üstündə isə zərlə haşiyələnmiş beşguşəli ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 92x184 sm.

33(a)/7812

15. Özbəkistan SSR-in dövlət bayrağı.

Üç üfüqi zolağı olan dördkünc reps parçadandır. Üstdə və altıda eyni endə (39,5 sm) iki qırmızı zolaq, onların arasında isə 19 sm enində göy

zolaq vardır. Zolaqlar bir-birindən ağ lentlə ayrılırlar. Üstdəki qırmızı zolağın sol tərəfində sarı ipək sapla oraq və çəkiç təsvirləri tikilmiş, bunların üstündə isə həmin saplarla haşıyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsvir olunmuşdur. Ölçüsü: 98x203 sm.

29/7812

16. Qırğızıstan SSR-in dövlət bayrağı.

Beş üfüqi zolağı olan dördkünc krepdeşin parçadandır. Üst və alt enli zolaqlar qırmızı, orta ensiz zolaq ağ, onun hər iki tərəfindəki zolaqlar isə göydür. Qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə qızılı oraq və çəkiç, bunlardan yuxarıda isə zərlə haşıyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsvir edilmişdir. Qırmızı zolaqlar bayrağın yarıdan çox hissəsini tutur. Ölçüsü: 52x104 sm.

5056/11363

17. Qazaxıstan SSR-in dövlət bayrağı.

Üç üfüqi zolağı olan dördkünc parçadandır. Üstdəki enli zolaq (44sm) qırmızı, ortadakı – göy (22sm), altdakı – qırmızıdır (11sm). Üstdəki qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə qırmızı oraq və çəkiç, onlardan yuxarıda zərlə haşıyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsviri vardır. Ölçüsü: 77x154 sm.

34/6188

18. Tacikistan SSR-in dövlət bayrağı.

Dörd üfüqi zolağı olan dördkünc parçadandır. Üstdəki enli qırmızı zolaq 49 sm, ondan altdakı ağ batist zolaq 17 sm, sonra gələn yaşıl zolaq 12 sm, ən altdakı qırmızı zolaq isə 17,5 sm ölçüdədir. Üstdəki qırmızı zolağın yuxarı sol küncündə qızıl oraq və çəkiç, onların üstündə zərlə haşıyələnmiş beşguşəli qırmızı ulduz təsvirləri vardır. Ölçüsü: 101x208sm.

32/78112

19. Suvorov ordenli Qırmızı bayraqlı 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının döyüş bayrağı.

İkifat üzvlü qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara saplarla toxunmuş oraq və çəkiç təsviri olan, qıraqlarına sarı ipək sapla naxış vurulmuş qəhvəyi atlas parçadan beşguşəli ulduz vardır. Bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi təsvir edilmiş, gerblə ulduz arasında sarı sapla qövsvari şəkildə "Смерть немецким оккупантам" ("Alman işğaçılarına ölüm"), gerbdən aşağıda isə düz xətt boyunca "416 стрелковая дивизия" ("416-cı atıcı diviziya") sözləri

№ 19

yazılmışdır. Bayrağın astar tərəfinin ortasında daha iri ölçüdə beşguşəli ulduz, ulduzun üstündə qövsvari şəkildə sarı sapla "Верховный Совет" ("Ali Sovet"), ulduzun altında isə düz xətt boyunca "СССР" yazıları vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının bütün alaylarının döyüş bayraqlarının astar üzünün təsviri həmin diviziyanın döyüş bayrağında olduğu kimidir.

Böyük Vətən müharibəsi illərində Cənubi Qafqaz respublikalarında milli hərbi birləşmələrin təşkilinə başlandı. 1942-ci ilin mart-sentyabr aylarında Azərbaycanda 416-cı atıcı diviziya təşkil olundu. 28 aprel 1942-ci ildə diviziyanın şəxsi heyəti hərbi and qəbul etdi. 1942-ci ilin sentyabrında 416-cı atıcı diviziya 44-cü ordunun tərkibinə daxil oldu və Dağıstanda yerləşdirildi. 416-cı atıcı diviziya ilk dəfə 1942-ci il noyabrın 26-da Mozdok rayonunda Qafqaz uğrunda müdafiə və hücum döyüşlərində iştirak etdi. Diviziya 1942-ci il iyulun 7-dən oktyabrın 14-ə kimi polkovnik V.T.Maslov, oktyabrın 15-dən noyabrın 19-a kimi polkovnik T.Ə.Əliyarbəyov, noyabrın 20-dən dekabrın 19-a kimi polkovnik M.T.Karakoz, dekabrın 20-dən müharibənin sonuna kimi D.M.Sızranov komandirlik etdilər. Diviziyanın ilk komissarları – baş batalyon komissarı Ə.Məmmədov, briqada komissarı X.Vəliyev, diviziyanın qərargah rəisləri – M.Arutyunov, H.M.Zeynalov, P.M.Ryabov, İ.N.Paşkin oldular.

1943-cü ildə Taqanroqda qruplaşmış faşist qoşunlarının mühasirəyə alınması, darmadağın edilməsi və şəhərin azad olunması döyüşlərində

göstərdiyi şücaətə görə Ali Baş Komandanın əmrilə 416-cı diviziyaya fəxri "Taqaıroq diviziyası" adı verildi.

Bu diviziya Melitopol şəhərini azad edərkən göstərdiyi əla döyüş xidmətlərinə görə Qırmızı Ulduz, Odessa şəhərinin azad olunmasında xidmətlərinə görə II dərəcəli Suvorov ordenlərinə layiq görüldü. Mühəribə ərzində diviziyanın 14.369 əsgər və zabiti SSRİ-nin orden və medalları ilə təltif olundu. Diviziyanın 8 döyüşçüsü Sovet İttifaqı Qəhrəmanı adına layiq görüldü, 11-i Lenin ordeni ilə təltif olundu. Suvorov ordenli Qırmızı bayraqlı 416-cı Taqaıroq atıcı diviziyasının döyüşçüləri 17 dəfə Ali Baş Komandanlığın təşəkkürünə layiq görüldülər. Ölçüsü 116x143 sm.

20. 416-cı Taqaıroq atıcı diviziyasının 581-ci atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində oraq və çəkil təsviri olan beşguşəli qırmızı ulduz, ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbdən yuxarıda sarı sapla "Смерть немецким оккупантам", gerbdən aşağıda isə "581 стрелковый полк" sözləri çəkilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116 x 143 sm.

646 / 7770

21. 416- cı Taqaıroq atıcı diviziyasının 643-cü atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində oraq və çəkil təsviri olan beşguşəli qırmızı ulduz, ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı sapla "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "643 стрелковый полк" sözləri çəkilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

655/7770

22. 416-cı Taqaıroq atıcı diviziyasının 655-ci atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bir üzünün yuxarı sol küncündə içərisində oraq və çəkil təsviri olan beşguşəli ulduz, ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı və sarı sapla "Смерть немецким

оккупантам", gerbin altında isə "655 стрелковый полк" sözləri çəkilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

652/7770

23. 416-cı Taqaıroq atıcı diviziyasının 816-cı atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı repsdəndir. Bir üzünün yuxarı sol küncündə içərisində oraq və çəkil təsviri olan beşguşəli ulduz, ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı sapla "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "816 стрелковый полк" sözləri çəkilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

663/7770

24. 416-ci Taqaıroq atıcı diviziyasının 819-cu atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Bir üzünün yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara ipək saplarla oraq və çəkil təsviri olan, qıraqlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz çəkilmiş, bayrağın ortasında isə SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə təkəldüz tikmə üsulu ilə salınmış "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "819 стрелковый полк" sözləri tikilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 118x149 sm.

648/7770

25. 416-cı Taqaıroq atıcı diviziyasının 821-ci atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı repsdəndir. Üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində oraq və çəkil təsviri olan qırmızı beşguşəli ulduz çəkilmiş, ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı sapla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "821 стрелковый полк" sözləri yazılmışdır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

659/7770

26. 416-ci Taqanroq atıcı diviziyasının 826-cı atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkikat üzlü qırmızı repsdəndir. Üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində açıq sarı və qara ipək saplarla oraq və çəkilən təsviri olan, qıraqlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan beşguşəli qırmızı ulduz, ortasında SSRİ-nin gerbi çəkilmiş, gerbin üstündə qızılı və sarı saplarla tikilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "826 стрелковый полк" sözləri verilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

658/7770

27. 416-ci Taqanroq atıcı diviziyasının 829-cu atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkikat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara saplarla oraq və çəkilən təsvirləri olan, qıraqlarına sarı ipək sapla naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz çəkilmiş, bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı sapla təkəldüz tikmə üsulu ilə salınmış "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "829 стрелковый полк" sözləri verilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

650/7770

28. 416-ci Taqanroq atıcı diviziyasının 832-ci atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkikat üzlü qırmızı atlasdandır. Üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara ipək saplarla oraq və çəkilən təsvirləri olan, qıraqlarına sarı sapla bəzəkli naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz çəkilmiş, bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı saplarla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "832 стрелковый полк" sözləri verilmişdir. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x149 sm.

651/7770

29. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 833-cü atıcı alayının bayrağı.

İkikat üzlü qırmızı repsdəndir. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə olan və tünd qırmızı atlasdan hazırlanan beşguşəli ulduz sarı

ipək saplarla vurulmuş naxışlarla dövrəyə alınmışdır; ulduzun içərisində ağ və qara ipək saplarla çəkilmiş oraq-çəkilən təsviri vardır. Bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi təsvir olunmuş, gerbin üstündə zərli sapla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "833 стрелковый полк" sözləri yazılmışdır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

640/7770

30. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 834-cü atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkikat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində açıq sarı və qara ipək saplarla çəkilmiş oraq və çəkilən təsvirli qırmızı beşguşəli ulduz, bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı sapla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "834 стрелковый полк" yazıları vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

642/7770

31. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 840-cı atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkikat üzlü qırmızı repsdəndir. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara ipək saplarla oraq və çəkilən çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı saplarla təkəldüz tikmə üsulu ilə salınan "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında isə "840 стрелковый полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

662/7770

32. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 1373-cü atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkikat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara ipək saplarla oraq və çəkilən çəkilən, qıraqlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan qəhvəyi atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı və sarı saplarla çəkilən "Смерть немецким оккупантам",

gerbin altında "1373 стрелковый полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir.

416-cı atıcı diviziyanın tərkibində yaradılmış 1373-cü alay Şimali Qafqazın dağ ətəklərindən Berlinə kimi döyüş yolu keçmişdir. Alayın komandirləri (bir-birinin ardınca) mayor A.M.Cabarov, podpolkovnik Z.M.Saidbatalov, general V.P.Zyuvanov olmuşlar. Alay Berlin uğrunda gedən döyüşlərdə, eləcə də diviziyanın digər döyüşçüləri ilə kayzer Vilhelmin sarayını hücumla aldıkları zaman xüsusilə fərqlənmişdi. Saraya ilk daxil olanlardan biri kapitan X.Gülməmmədovun batalyonu olmuş, baş leytenant Vahab Osmanovun başçılığı ilə hücum qrupu sarayın üzərinə Qırmızı bayraq sancmışdı. Mayın 2-də səhər 1373-cü alayın döyüşçüləri Brandenburq qapıları üzərinə Qırmızı bayraq asdılar. General V.P.Zyuvanov mitinqdə demişdi: "Berlin uğrunda tarixi döyüşün son güllə

səsi burada, Brandenburq qapıları yanında səsləndi və bunu Azərbaycanın oğulları etdilər". Ölçüsü: 116x147 sm.

645/7770

33. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 1374-cü atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində açıq sarı və qara ipək saplarla oraq və çəkilən, qıraqlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan qəhvəyi atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı saplarla çəkilən "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "1374 стрелковый полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x147 sm.

647/7770

34. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 353-cü atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan qırmızı beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı və sarı saplarla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "353 стрелковый полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143 sm.

639/7770

35. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 626-cı artilleriya alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara ipək saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı və sarı saplarla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "626 артиллерийский полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x147 sm.

637/7770

36. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 957-ci artilleriya alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara ipək saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan qəhvəyi parçadan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı və sarı saplarla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "957 артиллерийский полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x145sm.

644/7770

37. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 958-ci artilleriya alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü tünd qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində açıq sarı və qara ipək saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla naxış vurulan qəhvəyi atlasdan beşguşəli ulduz verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı və qızılı saplarla çəkilmiş "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "958 артиллерийский полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 114x149 sm.

656/7770

38. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 959-cu atıcı alayının bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı və qızılı saplarla təkəldüz tikmə üsülü ilə salınmış "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "959 стрелковый полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x149 sm.

638/7770

39. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 961-ci artilleriya alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində açıq sarı və qara saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan qəhvəyi atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı və qızılı saplarla təkəldüz tikmə üsulu ilə salınmış "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "961 артиллерийский полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x149 sm.

643/7770

40. 416-cı Taqanroq atıcı diviziyasının 1054-cü artilleriya alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü tünd qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara sapla təkəldüz tikmə üsulu ilə oraq və çəkilən kənarlarına sarı ipək sapla bəzəkli naxış vurulan qəhvəyi parçadan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı və qızılı saplarla "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "1054 артиллерийский полк" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x154 sm.

641/7770

41. Kutuzov və Suvorov ordenli Qırmızı Bayraqlı 223-cü Belqrad atıcı diviziyasının 1037-ci atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində ağ və qara ipək saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında isə SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı və sarı saplarla təkəldüz tikmə üsulu ilə salınmış "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "1037 стрелковый полк" yazısı vardır. Bayrağın o biri üzünün ortasında içərisində sarımtıl və qara ipək saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarında sarı və qəhvəyi saplarla naxış olan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; ulduzun üstündə qızılı və sarı saplarla təkəldüz tikmə üsulu ilə salınmış "Верховный Совет", ulduzun altında isə iri hərflərlə "СССР" yazısı vardır. Bayrağın üç tərəfdən kənarlarına sarı ipək qaytan tikilmişdir. 223-cü

№ 43

Belqrad atıcı diviziyasının bütün alaylarının döyüş bayraqlarının hər iki üzünün təsviri eynidir. Ölçüsü: 116x143sm.

653/7770

42. 223-cü Belqrad atıcı diviziyasının 1039-cu atıcı alayının döyüş bayrağı.

İkiqat üzlü al qırmızı atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin yuxarı sol küncündə içərisində açıq sarı və qara ipək saplarla oraq və çəkilən və qıraqlarına sarı ipək sapla naxış vurulan tünd qırmızı atlasdan beşguşəli ulduz təsviri verilmişdir; bayrağın ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı sapla təkəldüz tikmə üsulu ilə salınmış "Смерть немецким оккупантам", gerbin altında "1039 стрелковый полк" yazısı vardır. Bayrağın uc tərəfdən kənarlarına sarı qaytan tikilmişdir. Ölçüsü: 116x143sm.

653/7770

43. 223-cü Belqrad atıcı diviziyasının 1041-ci atıcı alayının döyüş bayrağı.

Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin döyüşdə fərqlənən ən yaxşı alay üçün hazırladığı keçici bayraqdır. Bayraq ikiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Üz tərəfinin ortasında Azərbaycan SSR-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı hərflərlə azərbaycan dilində kiril əlifbası ilə "Немес işğалчыларына ölüm", altında "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Baş Soveti" yazısı vardır. Bayrağın o biri üzündə, ortada, Lenin və Stalinin

№ 43

barelyefi, onun üstündə "Смерть немецким оккупантам", altında "Верховный Совет Азербайджанской Советской Социалистической Республики" yazılmışdır. Bayrağın bir tərəfdən kənarına ağac dəstəyə keçirtmək üçün ilgək, qalan üç tərəfdən isə kənarlarına zər saçaq salınmışdır.

18 oktyabr 1941-cü il tarixli əmrlə Azərbaycan ərazisində 223-cü atıcı diviziya təşkil olundu. Diviziya Vətən müharibəsinin ən iri əməliyyatlarında - Qafqazın azad edilməsində, Donda alman müdafiəsinin yarılmasında, Dneprin keçilməsində, Cənubi Buq rayonunda düşmənin darmadağın edilməsində, Yassi-Kişinyov əməliyyatında, Budapeşt, Belqrad və Vyana uğrunda döyüşlərdə iştirak etmişdir.

Bayrağın qeyri-adi tarixcəsi vardır: Şimali Qafqazın, Kubanın azad olunması uğrunda qanlı döyüşlərdən sonra 9 mart 1943-cü ildə Krasnoarmeyskaya stanitsası yeddi aylıq mühasirədən sonra azad olundu. Buraya həmin gün Azərbaycan nümayəndə heyəti - Səməd Vurğun, Mehdi Hüseyn, Süleyman Rüstəm, Məmməd Rahim, Rəsul Rza və b. gəldi. Onlar özləri ilə Azərbaycan SSR hökumətinin qərarına əsasən təsis edilmiş Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət heyətinin Keçici Qırmızı bayrağını gətirmişdilər. Bayraq döyüşlərdə xüsusilə fərqlənən 1041-ci atıcı alaya verildi. Xalq şairi Səməd Vurğun bayrağı alayın komandiri Baxış Mehdiyevə təqdim edərkən dedi: "Eloğlu, bax, adımızı batırma, bayrağı möhkəm saxla". Diviziyanın ən yaxşı alaylarından biri olan, Suvorov və Kutuzov ordenləri ilə təltif edilmiş 1041-ci atıcı alay müharibənin sonuna kimi Azərbaycan SSR Ali Sovetinin bayrağını alayın

№ 44

bayrağı kimi özündə saxladı; Müharibənin sonunda diviziyalar dağıdılarkən bütün bayraqlar daimi mühafizə üçün Mərkəzi Sovet Ordusu muzeyinə verildi. Böyük Vətən müharibəsində qələbənin 40 illiyi ərəfəsində Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət heyətinin bayrağı Bakıya çatdırıldı və Azərbaycan Tarixi Muzeyinə gətirildi. Ölçüsü: 116x143sm.

5054/11363

44. Xəzər Hərbi Dəniz Donanmasının bayrağı.

Böyük Vətən müharibəsi illərinə aid olan bu bayraq ikiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Üz tərəfinin yuxarı sol hissəsində SSRİ-nin gerbi, gerbdən sağda gümüşü rəngli çap hərflərlə "Смерть немецким оккупантам" sözləri verilmiş, aşağıda isə qızılı hərflər ilə yazılmış "За Родину, за Сталина" ("Vətən uğrunda, Stalin uğrunda") sözləri fiqurlu çərçivəyə alınmışdır. Çərçivənin hər küncündə beşguşəli ulduz təsvir edilmişdir. Bayraq ağacına taxmaq üçün bayrağın bir tərəfinə üç ilgək, qalan tərəflərinə isə saçaq salınmışdır.

Böyük Vətən müharibəsi illərində düşmənin Qafqaza soxulması təhlükəsi yarandığı, Qafqazı ölkənin mərkəzi ilə birləşdirən bütün dəmiryollarının kəsildiyi bir vaxtda Xəzərdə başlıca dəniz limanı kimi Bakının rolu və əhəmiyyəti artmış, Bakı-Həştərxan və Bakı-Krasnovodsk dəniz yolları cəbhəni və ölkəni neft məhsulları ilə qidalandıran damar olmuşdu. Xəzər dənizçiləri cəsurluq və fədakarlıq möcüzələri göstərərək, döyüşən ölkəni yanacaq, sürtgü yağları və s. ilə təmin edərək, gəmilərin yükdaşmalarını artırmaq üçün ehtiyat yolları axtarırdılar. Dünya

№ 45

təcrübəsində ilk dəfə olaraq Xəzər dənizçiləri neftlə dolu bir-birinə bağlanmış 12-14 sisterndən ibarət karvanı dəniz vasitəsilə Krasnovodskaya çatdırırdılar.

Bayraq 1942-ci il dekabrın 21-də SSRİ Ali Soveti Rəyasət heyətinin Qızıl Ordu hərbi hissələrinin Qırmızı bayraqlarının təsdiq olunmuş yeni variantına uyğundur.

Mühafizə vəziyyəti tam deyildir. Gerb olan hissədə parça cırılmışdır. Rənglər çatlamış, bəzi yerlərdə silinmişdir. Bayrağın parçası çirkli və ləkəlidir.

Xəzər Hərbi Dəniz Donanması Muzeyindən alınmışdır. Ölçüsü: 81x137sm.

4882/10926

45. Azərbaycan MİK-in Keçici Qırmızı bayrağı.

Latın əlifbasına keçidlə əlaqədar təsis edilmişdir (1922-1929). Bayraq iki qat üzlü qırmızı parçadandır, üç kənarı zər saçaqlıdır. Bayrağın üz

№ 46

tərəfinin yuxarı sol küncündə kənarlarına qaytan tikilmiş açıq boz rəngli dördkünc parça üzərində yağlı boya ilə oraqla çəkiç və beşguşəli ulduz, mərkəzdə isə kənarları qaytanlanmış düzbucaqlı üzərində V.İ.Leninin portreti təsvir olunmuşdur. Bayrağın bütün səthi boyunca təkəldüz tikmə üsulu ilə azərbaycan dilində "Bütün ölkələrin proletarları, birləşin! Bütün planların 100% həyata keçirilməsinə, savadsızlığın ləğv edilməsinə və Keçici bayraq almağa doğru! Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi tərəfindən" sözləri yazılmışdır.

Bayrağın astar üzünün ortasında kənarına qaytan tikilmiş açıq boz dairə içərisində oraqla və çəkiçli beşguşəli ulduz və aypara təsvir edilmişdir. Dairədən yuxarıda təkəldüz tikmə üsulu ilə "Переходящее знамя за стопроцентное выполнение всеобщего и ликвидацию неграмотности от Аз ЦИК-а" ("Ümumtəhsilin yüz faiz yerinə yetirilməsi və savadsızlığın ləğv olması uğrunda keçici bayraq Az MİK tərəfindən") sözləri yazılmışdır. Altıda isə həmin sözlər erməni dilindədir.

Azərbaycanda savadsızlıqla mübarizə üçün 1920-ci ilin sentyabrında Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığı nəzdində savadsızlıqla mübarizə üzrə Mərkəzi Komissiya yaradıldı. Bu Komissiya Bakıda və qəzalarda savad kursları və məktəbləri təşkil etmək işini genişləndirdi. 18

mart 1924-cü ildə Azərbaycan SSR MİK və XKS Azərbaycan SSR əhalisi arasında savadsızlığın ləğvi haqqında qərar qəbul etdi. Qərara görə respublikanın 15 yaşından 35 yaşınadək oxumağı və ya yazmağı bacarmayan bütün əhalisi savad öyrənməyə məcbur idi. 17 iyul 1924-cü ildə Azərbaycanda "Savadsızlığın ləğvi" cəmiyyəti təsis edildi. Savadsızlığın ləğvi və ümumtəhsilin həyata keçirilməsi işində ən yaxşı rayon üçün Azərbaycan MİK-in Keçici Qırmızı bayrağı da təsis edilmişdi. Ölçüsü 100x130 sm.

414/6188

46. Keçici Qırmızı bayraq.

ZSFSR MİK-in Fəhlə kəndli Qızılı Ordusu sıralarına çağırışı ən yaxşı yerinə yetirən müəssisə üçün 1934-cü ildə təsis etdiyi bayraqdır. Dördkünc ikiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Üz tərəfinin yuxarı hissəsinin ortasında ətrafı şüalarla bəzədilmiş, içərisində oraqla və çəkiç olan beşguşəli ulduz çəkilmiş, ulduzdan aşağıda "За лучшее проведение призыва в ряды рабоче-крестьянской Красной армии" ("Fəhlə-kəndli Qızıl Ordusu sıralarına çağırışın ən yaxşı keçirilməsi üçün") sözləri yazılmışdır. Yazının altında fiqurlu ornament və "1934-г." tarixi vardır. Bayrağın dörd kənarına zərlə bir-birindən 4,5 sm aralı paralel iki xətt, bu xətlərin kəsişdiyi kvadratlarda oraqla və çəkiç çəkilmişdir. Bayrağın astar tərəfinin dörd kənarına çəkilmiş paralel xətlərin içərisində rus, Azərbaycan (latın əlifbası), gürcü və erməni dillərində "Bütün ölkələrin proletarları birləşiniz!" sözləri yazılmış, xətlərin kəsişdiyi kvadratlarda beşguşəli ulduz çəkilmişdir. Bayrağın ortasında ZSFSR-in gerbi çəkilmiş, gerbin üstündə "ÜİK", altında "ZSFSR" yazılmışdır. Bütün yazı və şəkillərin çəkilməsində qızılı və qara rənglərdən istifadə olunmuşdur. Bayrağın üç kənarına zər saçaq salınmışdır. Ölçüsü: 106x171 sm.

414(1)/6188

47. SSRİ Dövlət Müdafiə Komitəsinin Keçici Qırmızı bayrağı.

Böyük Vətən müharibəsi illərində ümumittifaq sosializm yarışında qalib çıxan müəssisə üçün təsis edilmişdir. İkiqat üzlü tünd qırmızı dördkünc məxmər parçadandır. Üzərində SSRİ-nin gerbi təsvir olunmuş və zərli hərflərlə "Победителю во Всесоюзном социалистическом соревновании" ("Ümumittifaq socialist yarışının qalibinə") sözləri yazılmışdır. Bayrağın arxa tərəfində isə "Государственный Комитет

№ 47

Обороны. Под знаменем Ленина-Сталина вперед на разгром немецких захватчиков!" ("Dövlət Müdafiə Komitəsi, Lenin-Stalin bayrağı altında alman işğalçılarının darmadağın edilməsi üçün irəli") sözləri vardır. Bayrağın üç kənarına zər saçaq salınmışdır.

Leytenant Şmidt (hazırda Səttarxan) adına maşınqayırma zavodundan 1977-ci ildə alınmışdır. 1942-ci ildə Ümumittifaq yarışında birincilik qazanan zavod Dövlət Müdafiə Komitəsi (DMK), Ümumittifaq Həmkarlar İttifaqı Şurası (ÜHİŞ) və Xalq Neft Komissarlığının Keçici Qırmızı bayrağını aldı. Sonra zavod daha on dəfə birinci yer tutdu. Buna görə də DMK-nın Keçici Qırmızı bayrağı həmişəlik zavoda verildi. Ölçüsü: 130x159 sm.

4469/10371

48. Keçici Qırmızı bayraq.

Azərbaycanın Lenin Kommunist Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsi və Bakı komitəsi (ALKGİMK və BK) nəzdində Uşaqları müdafiə Komitəsi Mərkəzi bürosu və Bakı bürosunun (UMK MB və BB) təsis etdiyi bayraqdır. Dördkünc ikiqat üzlü qəhvəyi (terrakot) atlasdandır. Bayrağın üz tərəfinin ortasında tünd qırmızı, ağ və qara yağlı boyalarla hədəf şəkli çəkilmiş, göy, ağ, qara və qəhvəyi boyalarla tufəngdən nişan alan atıcı qızın təsviri verilmişdir. Şəkilin yuxarısında zərlə "Будь готов к труду и обороне!" ("Əməyə və müdafiəyə hazır ol"), aşağısında isə "Лучшему коллективу, взявшему первенство на первой азербайджанской детской спартакиаде от ЦБ ББ КОД ЦК и БКАЛКСМ" ("Birinci Azərbaycan uşaq spartakiadasında birinciliyi qazanan ən yaxşı kollektivə UMKMB BB və ALKGİBK") sözləri yazılmışdır. Bayrağın arxa tərəfində sağda tünd qırmızı, qara, qəhvəyi və ağ yağlı boyalarla bir-birinə iki zəncirlə birləşdirilmiş iki hissədən ibarət döş nişanı çəkilmişdir. Nişanın yuxarısında dairə içərisində qara fon üzərində ağ rənglə Leninin uşaqlıq portreti, nişanın aşağı hissəsində beşguşəli ulduzun fonunda tullanmağa hazırlaşan gənc oğlan təsviri olan dişli çarx çəkilmişdir. Dişli çarxın dairəsi boyunca "ЦИКСП ВСКФ. Будь готов к труду и обороне" yazılmışdır. Bayrağın qalan hissəsində latın əlifbası ilə "Əmək və müdafiəyə hazır ol! 1-ci Azərbaycan cocuq spartakiadasında birincilik qazanmış ən yaxşı kollektivə ALKGİMK və BKÜMK MB və BB-larından" yazılmışdır. Bayrağın üç kənarına zər saçaq salınmışdır. Ölçüsü: 105x123 sm.

414(2)/6188

49. Bədən tərbiyəsi və idman üzrə Ümumittifaq Komitəsinin Keçici bayrağı.

Müttəfiq respublikaların Moskvada, bədən tərbiyəçilərinin paradında çıxış edən ən yaxşı iştirakçıları üçün 1939-cu ildə təsis edilmişdir. Dördkünc ikiqat qırmızı məxmərdəndir. Üz tərəfinin ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə sarı ipək sapla təkəldüz tikmə üsulu ilə "Пролетарии всех стран соединяйтесь!" ("Bütün ölkələrin proletarları birləşin"), aşağısında isə "Всесоюзный Комитет по делам физической культуры и спорта при ЦК СССР" ("SSRİ XKS nəzdində bədən tərbiyəsi işləri üzrə Ümumittifaq Komitəsi") sözləri yazılmışdır. Bayrağın arxa tərəfinin ortasında üzərində Kreml və əlində İ.V.Stalinin barelyefi olan bayraq

tutmuş idmançı təsviri, eləcə də "СССР Всесоюзный парад физкультурников 1939 г." ("SSRİ İdmançıların ümumittifaq paradi-1939") yazısı olan parça tikilmişdir. Bayrağın bütün səthi boyunca təkəldüz tikmə üsulu ilə "Переходящее знамя делегации физкультурников союзной республики за лучшее участие в параде" ("Müttəfiq respublikanın bədən tərbiyəçi nümayəndələrinin paradda ən yaxşı iştirakına görə keçici bayrağı") sözləri salınmış, aşağıda narıncı rəngli ensiz atlas üzərində ağ sapla

"1939 г. – Азербайджанская ССР

1940 г. - Азербайджанская ССР

1941 г. - Азербайджанская ССР" yazısı vardır.

Bayrağın üç kənarına zərli saçaq salınmışdır. Sol küncündə qırmızı sapla bayrağı hazırlayanın soyadı – "Махоткина" yazılmışdır. Ölçüsü: 110x157 sm.

5053/11363

50. Azərbaycan Xalq Komissarları Sovetinin Keçici bayrağı.

Dördkünc ikiqat üzlü qırmızı parçadandır. Üz tərəfində dairəvi parça üzərində yağlı boyalarla Lenin və Stalinin barelyefi çəkilmiş, ondan yuxarıda zərli çap hərflərlə rus dilində "Смерть немецким оккупантам", aşağıda isə "Переходящее Знамя Президиума Азербайджанского Совета Промысловой Кооперации победителю в социалистическом соревновании промартели, непосредственно подчиненной Азпромсовету или Промсоюзам" sözləri yazılmışdır. Bütün bunlar bayrağın künclərindəki kvadrat içərisində oraq və çəkiç çəkilmiş gümüşü ornamentli çərçivəyə alınmışdır.

Bayrağın astar tərəfindəki dairənin içərisində yağlı boyalarla Azərbaycan SSR-in gerbi çəkilmiş, gerbdən yuxarıda zərli hərflərlə azərbaycan dilində eyni sözlər – "Nemes işğalçılarına ölüm!", aşağıda isə "Azərb. SSR Xalq Komissarları Sovetinin Keçici bayrağı. Azərsənaye Sovet ya Sənaye İttifaqına bilavasitə tabe olaraq sosializm yarışında qalib çıxan sənət artelinə" yazılmışdır.

Bayrağın sol kənarına bayraq ağacına taxmaq üçün ilmələr tikilmiş, qalan tərəflərinə isə sarı saçaqlar salınmışdır. Ölçüsü: 103x139 sm.

5050/11363

51. Azərbaycan Sənət Kooperasiyaları Sovetinin Keçici bayrağı.

Dördkünc ikiqat üzlü qırmızı atlasdandır. Bayrağın ortasına tikilmiş dairəvi parça üzərində yağlı boyalarla V.İ.Lenin və İ.V.Stalinin barelyefi çəkilmiş, şəkildən yuxarıda zamanın təsirindən solmuş qızılı hərflərlə çox çətinliklə oxunan "Смерть немецким оккупантам", aşağıda isə "Переходящее знамя Совета Народных Комиссаров Азерб.ССР победителю в социалистическом соревновании промартели, непосредственно подчиненному Азпромсовету или промсоюзу" sözləri yazılmışdır.

Bayrağın astar üzünün ortasında yağlı boyalarla Azərbaycan SSR-in gerbi çəkilmiş, gerbdən yuxarıda qızılı hərflərlə "Nemes işğalçılarına ölüm", aşağıda isə "Azərbaycan Sənət Kooperasiyaları Sovetinin Keçici bayrağı. Azərsənaye Sovet və Sənaye İttifaqına bilavasitə tabe olaraq sosializm yarışında qalib çıxan sənət artelinə" yazısı vardır. Bütün bunlar bayrağın künclərindəki kvadrat içərisində oraq və çəkiç çəkilmiş gümüşü ornamentli çərçivəyə alınmışdır. Bayrağın üç kənarına sarı saçaqlar salınmışdır. Ölçüsü: 105x141 sm.

5051/11363

52. Azərbaycan Sənət Kooperasiyası İdarəsinin bayrağı.

İkiqat üzlü tünd qırmızı məxmərdəndir. Üz tərəfinin yuxarı sol və sağ künclərinə yağlı boyalarla müvafiq olaraq V.İ.Leninin və İ.V.Stalinin barelyefləri, ortasına isə Azərbaycan SSR-in gerbi çəkilmiş dairəvi parçalar tikilmişdir. Bayrağın bütün səthi boyu zərli çap hərflərlə "Bütün ölkələrin proletarları birləşin!", nisbətən böyük hərflərlə "Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti yanında Sənət Kooperasiyası idarəsi" sözləri yazılmışdır.

Bayrağın astar üzündə də eyni təsvirlər verilmiş, eyni sözlər rus dilində yazılmışdır: "Пролетарии всех стран, соединяйтесь! Управление промысловой кооперации при Совете Министров Азербайджанской ССР". Bayrağın hər iki üzündəki şəkil və yazılar künclərində qızılı oraq və çəkiç təsviri olan gümüşü çərçivəyə alınmışdır. Bayrağın sol kənarında bayraq sapı üçün dörd ilmə tikilmiş, kənarına isə sarı saçaq salınmışdır. Ölçüsü: 109x134 sm.

5052/11363

№ 53

53. Azad Alman Gəncləri İttifaqının bayrağı.

Dördkünc göy rəngli parçadandır. Bayrağın üz tərəfinə tikilmiş kvadrat formalı tünd göy bez parçanın üstündə sarı ipək sapla, əl tikməsi ilə "FDJ Studenten briqade" sözləri yazılmış, rəmzi qırmızı beşguşəli ulduz və pərgar təsvir edilmişdir. Bayrağın hər iki tərəfinə üzərində günəş və şüaları təsvir edilmiş, qara fon üzərində sarı hərflərlə "FDJ" yazılmış parça tikilmişdir.

Azad Alman Gəncləri İttifaqının təsis etdiyi bu nadir bayraqdan 1975-ci ildə cəmi 4 ədəd hazırlanmışdır. Həmin il Almaniyanın Freyberq şəhəri Dağ Akademiyasının təşəbbüsü ilə "Dostluq-75" devizi altında Karl Marks-Ştadt - Drezden istiqamətində dəmiryolu xəttinin tikintisini elan etmək qərarı alındı. Tikintidə Avropanın on ölkəsinin - Finlandiya, Avstriya, AFR, İsveç, Danimarka, SSRİ, ADR, Çexoslovakiya, Polşa və Bolqarıstanın tikinti briqadaları iştirak edirdi. Sovet İttifaqını Moskva, Leningrad, İrkutsk, Qırğızıstan və Azərbaycanın tələbə inşaat dəstələri təmsil edirdi. Azərbaycan dəstəsinə Azərbaycan Neft və Kimya İnstitutundan 14 tələbə daxil idi. İşlərin 20 gün ərzində görülməsi nəzərdə tutulmuşdu. Tikintidə "Azərbaycan günü" keçirildi. Avqustun 20-də görülmə işlərə yekun vuruldu. Bu zaman təkcə əmək göstəriciləri deyil, təşəbbüslər, dözümlük, mətanət, yoldaşlıq və hətta yumor hissi də nəzərə

alındı. Azərbaycanın tikinti dəstəsinin dörd ən yaxşı dəstədən biri olduğu etiraf edildi və Azad Alman Gəncləri İttifaqının göy bayrağı respublikamıza gətirildi. Ölçüsü: 115x191 sm.

3984/10327

54. Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Lenin Kommunist Gənclər İttifaqının (ALKGİ) bayrağı.

Bir-birinə tikilmiş üç qırmızı atlas parçasından hazırlanmış dördkünc bayraq. Üzərinə kənarlarında rəngli saplardan naxışları olan qızılı qaytanla haşiyələnmiş üçkünc göy parça tikilmişdir. Onun üstündə qırmızı bayraq təsvir olunmuş, bayrağın üzərində isə dairəvi sarı parça üstündə çəkilmiş beşguşəli ulduzun içində gümüşü saplarla "КИМ" hərfləri salınmışdır. Üçbucağın yuxarı hissəsində artıq zərri getmiş hərflərlə "IV Конференции", üçbucağın altında isə "АЛКММ Нагорного Карабаха от Барандинской организации АЛКММ" sözləri yazılmışdır.

Bayrağın astar üzünə kənarlarında rəngli saplardan naxışları olan qızılı qaytanla haşiyələnmiş açıq sarı rəngli dairəvi parça tikilmişdir. Dairənin içərisində isə qırmızı parçadan aypara, qızılı saplarla oraq və çəkilmiş beşguşəli ulduz təsvir olunmuşdur. Bayrağın üç kənarına zər saçaq salınmışdır. Ölçüsü: 125x143 sm.

414(3)/6188

55. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti zəhmətkeşlərindən Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 3-cü sessiyası münasibətilə təqdim edilmiş bayraq.

Beş parça qırmızı məxmərdən ibarət dördkünc bayraq. Onun ortasında olan dairə içərisinə zərlə oraq və çəkilmiş təsvirləri salınmış, gümüşü saplardan şüaları olan beşguşəli ulduz və aypara tikilmişdir. Bütün bunlar düyməciklərlə bəzədilmişdir. Dairə açıq sarı qaytanla haşiyələnmişdir. Dairədən yuxarıda və yanlarda təkəldüz tikmə üsulu və latın əlifbası ilə "Azərbaycanın Ali Orqanı AMİK-in 3-cü sessiyasına Muxtar Dağlıq Qarabağ vilayəti zəhmətkeşləri tərəfindən" sözləri yazılmışdır.

Bayrağın üç kənarına zər saçaq salınmışdır. Ölçüsü: 114x140 sm.

414(4)/6188

56. "Qırmızı utilizator" artelinin bayrağı.

İkiqat üzlü qəhvəyi atlasdan olan dördkünc bayraq. Üz tərəfinin ortasına üzərində qəhvəyi və qara boyalarla V.İ.Leninin portreti çəkilmiş ellipsvari açıq sarı ipək parça tikilmişdir. Şəklin yuxarısında qızılı sapla təkəldüz tikmə üsulu ilə alt-alta "Пролетарии всех стран, соединяйтесь" və "Промыслово-кооперативная", aşağısında isə "Артель Красный утилизатор" sözləri yazılmışdır. Bayrağın astar üzünün ortasına eyni üsulla İ.V.Stalinin portreti çəkilmiş, şəkildən yuxarıda sarı ipək sapla təkəldüz tikmə üsulu ilə "Bütün ölkələrin proletarları, birləşin", "Azərbaycan sənaye kooperasiyası soveti", şəkildən aşağıda isə "Qırmızı utilizator arteli" sözləri yazılmışdır. Bayrağın üç kənarına zər saçaq salınmışdır. Ölçüsü: 121x129 sm.

415(5)/6188

57. Torpaq və Meşə İttifaqının bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı reps parçadan olan dördkünc bayraq. Üz tərəfində qızılı hərflərlə "Пролетарии всех стран соединяйтесь", nisbətən iri hərflərlə "Хозяину земли Азербайджанской – IV съезду Советов АССР от Союза Земли и Леса Аз ЦП Союза Землесца СССР" sözləri yazılmışdır. Bayrağın astar üzündə həmin sözlər Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılmışdır. Bayrağın yuxarı və aşağı kənarları saçaqlıdır. Ölçüsü: 118x153 sm.

414(6)/6188

58. Azərbaycan Dövlət Universitetinə məxsus bayraq.

İkiqat üzlü qırmızı atlasdan olan dördkünc bayraq. Üz tərəfinin yuxarı sol küncünə üzərində qəhvəyi və açıq qəhvəyi rənglərlə V.İ.Leninin barelyefi təsvir olunmuş dairəvi ipək parça tikilmişdir. Barelyefdən sağda qızılı çar hərflərilə "Памятное юбилейное знамя в честь 50-летия Великой Октябрьской Социалистической революции" sözləri yazılmışdır.

Bayrağın astar üzünün ortasında SSRİ-nin gerbi çəkilmiş və gerbin üstündə qızılı hərflərlə "Пролетарии всех стран, соединяйтесь" sözləri yazılmışdır. Bayrağın üç kənarına sarı ipək saçaq salınmışdır.

Bayraq Muzeyə 1985-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universiteti (indi: Bakı Dövlət Universiteti) tərəfindən verilmişdir. Ölçüsü: 70x165 sm.

4830/10925

№59

59. Yol Rabitəsi İnşaatçılar İttifaqının Zaqafqaziya Ölkə İdarəsinin bayrağı.

İkiqat üzlü qırmızı atlasdan olan dördkünc bayraq. Üz tərəfinin ortasında 29,5x34 sm ölçülü düzbucaqlı içərisində qara, qəhvəyi, bənövşəyi və çəhrayı rəngli yağlı boyalarla V.İ.Leninin portreti çəkilmişdir. Portretin üstündə "Пролетарии всех стран, соединяйтесь", yanlarında "Закавказское краевое правление Союза строителей путей сообщений", altında isə "Группком портов Азербайджана" sözləri yazılmışdır. Bayrağın astar üzünün ortasında SSRİ-nin gerbi, gerbin üstündə qızılı hərflər və latın əlifbası ilə "Bütün ölkələrin proletarları birləşin", yanlarında "Yol Rabitəsi İnşaatçılar İttifaqının Zaqafqaziya Ölkə İdarəsi", gerbin altında isə "Azərbaycan limanlarının qrup komitəsi" yazıları vardır. Bayrağın hər iki üzünün dörd kənarına gümüşü rənglə naxışlar, küncələrinə isə kvadrat içərisində ortasında oraq və çəkcik olan beşguşəli ulduz çəkilmişdir. Bayrağın üç kənarına zər saçaqlar salınmışdır.

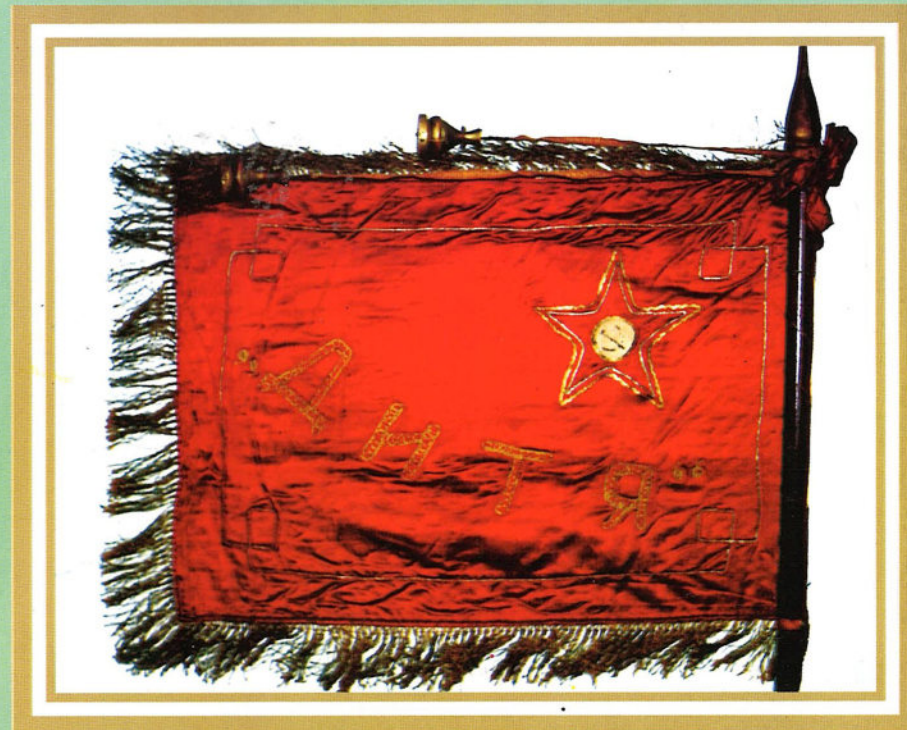
№ 60

1921-ci ilin avqustunda Tiflisdə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan dəmiryolçuları həmkarlar ittifaqlarının birləşmiş qurultayı keçirildi. Qurultayda vahid rəhbərlik - Zaqafqaziya dəmiryolçularının həmkarlar ittifaqı seçildi. Dəmiryollarının birləşdirilməsi Zaqafqaziya Fedarasiyasının yaradılması yolunda ilk addımlardan biri idi. Ölçüsü: 154x109 sm.

414(7)/6188

60. Uşaq bağçasının bayrağı.

Dördkünc açıq moruğu atlasdandır. Üz tərəfində əllərində nağara, şeypur və bayraq tutmuş üç ayaqyalın oğlan təsvir edilmiş, kənarlarında zər baftalı ağ nazik dördkünc parça tikilmişdir. Şəklin altına ensiz nazik sarı parça tikilmiş, bayrağın öz parçasına isə güləbətinlə "ДНТЯ" ("Cocuq") sözü salınmışdır. Bütün bunlar ensiz gümüşü çərçivəyə yerləşdirilmişdir. Bayrağın üç kənarına qızılı uzun saçaqqlar salınmışdır. Bayrağın astar üzündə də həmin yazı vardır, çərçivənin sağ küncündə isə kənarları qızılı və gümüşü qaytanla haşiyələnən beşguşəli ulduz təsvir olunmuşdur.

№ 60

Ulduzun ortasında ağ parçadan dairə içərisində güləbətinlə oraq və çəkiç çəkilmiş, dairənin ətrafına qızılı qaytan tikilmişdir. Bayraq sapı üzərinə gümüşü qaytan sarınmış qəhvəyi ağacdandır. Ağacın ucluğu konus şəklində yonulmuş və qızılı rənglə boyanmışdır. Ucluğun altında bayrağın öz parçasından, onun altında isə uzun ucları olan qızılı baftadan lent vardır. Lentin uclarından fiqurlu taxta əsasa bərkidilmiş saçaqqlar asılmışdır. Bayraq 1919-1920-ci illərdə Bakının Bülbülə kəndindəki "ДНТЯ" uşaq bağçasının müdiri olmuş Varvara Semyonovna Kələntərovanın ailəsindən 1974-cü ildə alınmışdır. Ölçüsü: 29x50 sm.

2847/10016

61. "Müsavat" partiyasının bayrağı.

Düzbucaqlı mavi ipək parçadandır. Ortasına ağ müşəmbədən kəsilmiş aypara və səkkizguşəli ulduz yapışdırılmışdır. 2003-cü ildə partiyanın üzvləri tərəfindən muzeyə hədiyyə verilmişdir. Ölçüsü: 144x70 sm.

5101/11452

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Azərbaycan xanlıqlarının bayraqları.....	8
Gəncə xanlığının bayraqları.....	10
Bakı xanlığının bayrağı.....	16
Şəki xanlığının bayraqları.....	20
İrəvan xanlığının bayraqları.....	26
Cənubi Azərbaycan xanlıqlarına (Təbriz və Xoy) aid bayraqlar.....	29
Qarabağ xanı Mehdiqulu xana imperator I Aleksandrın verdiyi fəxri bayraq.....	33
Atlı müsəlman alaylarının bayraqları.....	35
Kəngərli süvari dəstəsinin bayraqları.....	40
Şirvan atlı milisinin fəxri bayrağı.....	42
Zaqafqaziya atlı müsəlman alayının fəxri bayrağı.....	44
Naxçıvan bəy drujinasının döyüş bayrağı.....	46
Zaqatala qeyri-nizami atlı müsəlman alayının bayraqları.....	48
Həştərxan qarnizon alayının bayrağı.....	52
Yeni Tarix fondunda saxlanılan müxtəlif dini bayraqlar.....	53

XX əsr Azərbaycan bayraqları.....	55
Dövlət bayraqları.....	56
Hərbi bayraqlar.....	60
Keçici bayraqlar.....	73
Azərbaycan Sənət kooperasiyası idarəsinin bayrağı.....	79
Azad Alman Gəncləri İttifaqının bayrağı.....	80
Dağlıq Qarabağ Azərbaycan Lenin Kommunist Gənclər İttifaqının (ALKGI) bayrağı.....	81
Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti zəhmətkeşlərindən Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin 3-cü sessiyası münasibətilə təqdim edilmiş bayraq.....	81
"Qırmızı utilizator" artelinin bayrağı.....	82
Torpaq və Meşə İttifaqının bayrağı.....	82
Azərbaycan Dövlət Universitetinə məxsus bayraq.....	82
Yol Rabitəsi İnşaatçılar İttifaqının Zaqafqaziya Ölkə İdarəsinin bayrağı.....	83
Uşaq bağçasının bayrağı.....	84
"Müsavat" partiyasının bayrağı.....	85

Texniki redaktor:
Sevda Mikayılqızı

Komputer dizaynı:
Zərbaf Nüsretqızı

AZƏRBAYCAN BAYRAQLARI

Kataloq

Yığılmağa verilmiş: 03.07.2005
Çapa imzalanmış: 21.12.2005
Çap vərəqi: 5,3
Format: 60x108 1/16
Tiraj: 700

“Ziya-Nurlan” mətbəəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.

